

An Explanation of the Relationship between George Herbert Mead's Ideas and the Theory of Discourse in Post-Structuralism

Said Vesali¹

1. Associate Professor of social Sciences and Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: saeidvesali@atu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 10 May 2024

Received in revised form: 15

June 2024

Accepted: 28 June 2024

Published online: 6 July 2024

Keywords:

Symbols,
Discourse,
Self,
George Herbert Mead,
Post Structuralism,

ABSTRACT

Objective: The purpose of the article is to bring Mead's and post-structuralists' views closer together. Here, Symbols and discourses play an important role. That is, we have reached from the simple type of speaking which was through symbols to the complex type which is through discourses. Here, a complexity has happened in language. It is possible that we can get help from George Herbert Mead for the Post-structuralism and solving the problem of the 'subject'. Therefore, identifying the quality of establishing a relationship between Mead and Post-structuralists is the aim of this study.

Method: In terms of method, theoretical research has been done on two series of sources: first, authors who have commented on symbolism, and second, writers who have spoken about discourse theory. In the following, the place of language and meaning as well as considering various aspects of discourse and also theories related to post-structuralists, in sum, will give some theoretical considerations.

Results: Symbols including words, signs, letters, etc. provide a basis for creating common meaning and interpersonal and social understanding through language. As a result, the thinking process is prepared. It may be seen that the phenomenon of thinking has emerged and grows in the social environment. The subject of 'self' and 'mind' are understood and realized in this social milieu and through language. Also, in the process of emergence of thought, symbols play an important role. According to Mead, the necessity of this process is the real world and experience, which ultimately shapes the world of discourse.

In more complex situations, we deal with larger units such as text, films, speech, etc., which try to convey meaning to audience. Due to the complexity of the meaning, it becomes necessary to discover the rules in how to use expressions, sentences, etc. and as a result, discursive structures become symbolic tools. This process has led to the formation of the post-structural school and pluralism of understanding. George Herbert Mead is mentioned next to people like Michel Foucault.

Conclusion: When we move from symbols to discourses, we need to understand this complexity. Discourses are the symbols that are made through language and their analysis is necessary. In the view of post-structuralists and Foucault, the issue of 'subject' has declined and language and discourse have gained primary importance. But Mead's position in social arenas is preserved by using more and more symbols besides experience and real world. This is why Mead often talks about 'object', 'self' and 'mind' instead of talking more about 'subject'. Mead's position may be helpful in post-structuralism.

Cite this article: Vesali, Said. (2024). An Explanation of the Relationship between George Herbert Mead's Ideas and the Theory of Discourse in Post-Structuralism. *News Science*, 13 (1), 1-20. DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.456669.1179>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.456669.1179>

EXTENDED ABSTRACT

An Explanation of the Relationship between George Herbert Mead's Ideas and the Theory of Discourse in Post-structuralism

Said vesali¹

1. Associate Professor of social Sciences and Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: saeidvesali@atu.ac.ir

Interduction

The purpose of the article is to bring Mead's and post-structuralists' views closer together. Here, Symbols and discourses play an important role. That is, we have reached from the simple type of speaking which was through symbols to the complex type which is through discourses. Here, a complexity has happened in language. It is possible that we can get help from George Herbert Mead for the Post-structuralism and solving the problem of the 'subject'. Therefore, identifying the quality of establishing a relationship between Mead and Post-structuralists is the aim of this study.

Method

In terms of method, theoretical research has been done on two series of sources: first, authors who have commented on symbolism, and second, writers who have spoken about discourse theory. In the following, the place of language and meaning as well as considering various aspects of discourse and also theories related to post-structuralists, in sum, will give some theoretical considerations.

Results

Symbols including words, signs, letters, etc. provide a basis for creating common meaning and interpersonal and social understanding through language. As a result, the thinking process is prepared. It may be seen that the phenomenon of thinking has emerged and grows in the social environment. The subject of 'self' and 'mind' are understood and realized in this social milieu and through language. Also, in the process of emergence of thought, symbols play an important role. According to Mead, the necessity of this process is the real world and experience, which ultimately shapes the world of discourse. In more complex situations, we deal with larger units such as text, films, speech, etc., which try to convey meaning to audience. Due to the complexity of the meaning, it becomes necessary to discover the rules in how to use expressions, sentences, etc, and as a result, discursive structures become symbolic tools. This process has led to the formation of the post-structural school and pluralism of understanding. George Herbert Mead is mentioned next to people like Michel Foucault.

Conclusion

When we move from symbols to discourses, we need to understand this complexity. Discourses are the symbols that are made through language and their analysis is necessary. In the view of post-structuralists and Foucault, the issue of 'subject' has declined and language and discourse have

gained primary importance. But Mead's position in social arenas is preserved by using more and more symbols besides experience and real world. This is why Mead often talks about 'object', 'self' and 'mind' instead of talking more about 'subject'. Mead's position may be helpful in post-structuralism.

On findings, it can be said that Mead's concept of 'social self' has always been constructed in a social process as well as the universe of discourse and therefore, the concept of 'self' will accept various meanings. According to Foucault, individual or 'subject' has been involved in discursive sphere and eventually an integrated discursive whole is remained. Foucault has dealt with a displaced, limited and disintegrated subject and therefore, a 'suspended' subject as well as 'discursive events may emerge.

Emphasizing on discourse, Foucault considers improvisation of concepts to be formal, and then believes to the suspension of these discourses, in order to reach the 'discursive events' that constitutes his desired human sciences. In this way, making concepts and announcing them and finally, emergence of 'discursive act' becomes important. Therefore, discourses and their constituent concepts having functional features, each of which plays a role in the whole discursive feature. Because of the historical importance of functions in the making of concepts, Foucault is indifference about structures, that is to say, he studies the formation process of those concepts and also complexities hidden behind them.

Mead believes that in the formation of self, the issues of experience and social behavior are of great importance. At the same time, social functions are essential features that play an important role in their creations. Mead says that an individual does not respond to every kind of stimulus, rather, she responds only to some of them and language shows the process of the motivation released by the individual. Symbols are used as mediators by language, and as a result of this use, the social self of the individual is shown. By emphasizing the formation of the discourse, Foucault emphasizes the phenomenon of language and highlights discourses. Language has become a complex phenomenon. Before Foucault, Mead discussed about the object and paid attention to the formation of the subject and the mind through objects (symbols). Here we see that G. H. Mead's intended object, which creates the mind and thinking through symbols, coexist with Foucault's multiple and unstable subject. Both find each other in the outside world through symbols.

There is an important point that is emphasized throughout this article. In fact, we have two notions of symbol and discourse; understanding the former is simple and the latter is complex. The article tried to demonstrate that there is a relationship between these two concepts that may be established by theories and concepts discussed from both sides of social interactionists and post-structuralists. The kind of thought of Mead and Foucault are as such that they have referred to these concepts. Studying issues mentioned above may show that we have come from simplicity to complexity. This has happened through the use of language and also the quality of this usage. The complexities of establishing social relationship in the contemporary world are largely related to the issue of language. The importance of language dates back to making symbols which are apprehensible in the relationship between individuals. But, while observing the use of language today, in market

place, in regulations and rules, in working conditions, etc. these complications may be visible. As G. H. Mead and Foucault emphasized, not only discourses but even symbols have become complicated. Foucault defines the 'subject' as a social construct and Mead, introduces the 'mind' as a social phenomenon. The Mead's social self and Foucault's discursive subject reach to each other. In the end, it can be stated that we have come from symbols to discourses but the symbols still stand.

تبیین رابطه‌ی بین آراء جرج هربرت مید و نظریه‌ی گفتمان در مکتب پسااختارگرایی

سعید وصالی^۱

۱. دانشیار، گروه تعاون و رفاه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، رایانامه: saeidvesali@atu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: نزدیک نمودن آرای جرج هربرت مید و پسااختارگرایان است. در اینجا، نمادها و گفتمان‌ها نقش اساسی ایفاء می‌کنند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

روش پژوهش: تتبع نظری در آرای مید و پسااختارگرایان - فوکو - و مفاهیم مورد استفاده آنان مثل "گفتمان"، "خود"، "سوژه" و "ابژه" به ما در تلاقی این دو یاری می‌رسانند. از حیث نظری، جایگاه زبان و "معنا" و نیز مفاهیمی مثل خود و معنا و نیز استفاده از ابعاد مختلف نظریات گفتمان و پسااختارگرایی، در مجموع، برخی ملاحظات نظری را به دست می‌دهند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۳/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۳۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۴/۱۶

یافته‌ها: وقتی فرد در یک محیط پویا و نمادی قرار می‌گیرد از قطعیت خارج شده و معانی مختلف و گاهی رقیب را می‌پذیرد. موضوع "خود"، "ذهن" و "جامعه"، نقطه‌عزیمت مید در ورود به جهان گفتمان است که از دو سرچشمه "من فاعلی" و "من مفعولی" آغاز می‌شود. به عقیده مید بازنمایی "خود" دو مفهوم ذهن و واقعیت یا سوژه و ابژه را وضوح می‌بخشد. فرد با قرار گرفتن در جمع، خودش را چونان یک ابژه (بیرونی) می‌بیند و در این میان، نمادها نقش اساسی ایفاء می‌کنند

نتیجه‌گیری: می‌توان گفت که مفهوم "خود اجتماعی" مید همواره در فرآیند اجتماعی و جهان گفتمانی برساخته می‌شود و از این رو، "خود"، معانی مختلفی را می‌پذیرد. نمادها در شکل‌گیری خود نقش بویژه برجسته ایفاء می‌کنند. طبق نظر فوکو، فرد یا "سوژه" در فضای گفتمانی درگیر بوده و سرانجام، یک کل منسجم گفتمانی باقی می‌ماند. فوکو با سوژه "جاکن شده"، "موقت" و "نامنسجم" سروکار داشته و بر این اساس، یک سوژه "تعلیق یافته" و نیز "وقایع گفتمانی" به ظهور می‌رسند. فوکو سوژه را یک برساخت اجتماعی می‌داند و مید، ذهن را یک پدیده‌ی اجتماعی معرفی می‌کند. خود اجتماعی مید و سوژه گفتمانی فوکو به یکدیگر می‌رسند.

کلیدواژه‌ها:

نماد،

گفتمان،

خود،

جرج هربرت مید،

پسااختارگرایی.

استناد: وصالی، سعید؛ (۱۴۰۳). تبیین رابطه بین آراء جرج هربرت مید و نظریه گفتمان در مکتب پسااختارگرایی. *علوم خبری*، ۱۳ (۱)، ۲۰-۱.

DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.456669.1179>

© نویسنده‌گان.

از زمانی که نمادها به جای واقعیات نشستند پدیده زبان به عنوان امر اجتماعی اهمیت یافت. بنابراین، زبان با بهره‌گیری از نمادها اهمیت یافته است. همچنین، انتقال معانی به واسطه‌ی اشارات و سپس نمادهای با معنا صورت پذیرفته و دنیای واقعی و تجربی و نیز استقرار روابط اجتماعی از طریق روابط زبانی بسط و گسترش یافته است. این وسعت روابط زبانی، سرانجام به پیچیدگی گراییده و لزوم پژوهش برای درک معانی را دامن زده است. در این مسیر، نمادها و گفتمان‌ها به ایفای نقش پرداخته و زبان با مفاهیم و شرایط اجتماعی تازه روبرو شده است. نسبت بین زبان و شرایط اجتماعی از یک سو، مکتب کنش متقابل نمادی و جرج هربرت مید را به ذهن متبادر ساخته و از سوی دیگر، مکتب پساساختارگری را تداعی می‌کند. آیا می‌توان بین نماد و گفتمان و به عبارت دیگر، بین دو مکتب کنش متقابل نمادی و پساساختارگرایی رابطه‌ای را نشان داد؟

عده‌ای درباره مید و حضور کارساز نظریه او با سهولت بیشتری سخن می‌گویند و معتقدند که به جای پساساختارگرایی می‌توان با مراجعه به آراء مید، مساله "سوژه" را حل کرد. رابرت دان (1923-2017) نویسنده و سناتور مینه‌سوتا طی سال‌های 1980-1973 در کتاب خود "بحران هویت (نقد اجتماعی پسامدرنیته)" درباره اهمیت کار جرج هربرت مید به نکاتی اشاره می‌کند که جالب توجه اند: به جای تاکید بر متن و گفتمان در روابط اجتماعی فرهنگ، می‌توان با استفاده از آراء مید به مفهوم پردازی مجدد سوژه‌ای پرداخت که در بافت ساختاری و فرهنگی جامعه‌ی پسامدرن قرار دارد (دان، 1998: 8). یا آنکه وی می‌گوید اگر امروز نوعی "پراگماتیسم نو" مدعی دفاع از پسامدرنیسم است (امثال روتری 1979 و 1989؛ لیوتار 1984)، پس دیگر تصادفی نخواهد بود که جرج هربرت مید خودش بخشی از این توجه احیاء شده باشد (دان، 1998: 189)؛ و سرانجام این عبارت که: حقیقت، برای پساساختارگرایی و مید، موقتی و مشروط است؛ تفسیر معنا فرایندی است که با زبان و گفتمان درگیر شده و در نتیجه، این شکاف‌های ذاتی زبان، راه را برای امکان معانی رقیب و بی‌ثباتی دائم گفتمانی آماده می‌سازند؛ محیطی که در آن، قطعیت از دسترس خارج شده و ما با یک محیط پویا و متغیر سروکار داریم که فعالیت نمادی و غیر ثابت همواره در آن جریان دارد (دان، 1998: 189-190). این بحث‌ها راه را برای نزدیک شدن مید و پساساختارگرایی هموار می‌کنند.

درباره سابقه ارتباط دو حوزه کنش متقابل نمادی و برساخت اجتماعی واقعیت می‌توان از برگر و لوکمان یاد کرد که در اثر شان به نام "ساخت اجتماعی واقعیت" به موضوع گفتگو، استفاده‌های زبانی و حضور در قلمروهای نمادی اشاره نمود که به واسطه وجود زبان مشترک رخ می‌دهند (برگر و لوکمان، 1387: 28). نویسنده‌ی دیگری به نام استوی جکسون در باره مید به موضوع 'خود' توجه نموده و سخنان گفته شده در باره‌ی خود را چونان برساخته‌های نمادی مفهوم پردازی می‌نماید. وی ضمن توجه به عامل، 'خود' را واقعیتی اجتماعی قلمداد کرده که موقتی و ناستوار است (مجله "مکتوبات حیات": 136-123، 7).

در کنار مید و مکالمه‌ی اشارات با معنا، محقق‌ی به نام الیزبیت هالاس از هابرماس یاد می‌کند که برای این نوع اشارات، خصلت ساختاری قائل شده و آن را در کنش همکارانه موثر می‌داند؛ در نتیجه، می‌توان دید که مکالمه اشارات با معنا جای خود را در نظریه میان - ذهنیت باز می‌کند (هالاس، بلکول، 2017). به این ترتیب، اشارات با معنا می‌توانند در قالب‌های زبانی و ارتباطی چونان نمادها به کار گرفته شده و راه را برای دو سویه بودن گفتگو هموار بسازند.

پساساختارگرایی و مید می‌توانند به واسطه موضوع سوژه/خود هم نشین شده و در نتیجه، گامی برای حل مساله درک سوژه/خود برداشته بشود. سخن مید با مفاهیم خود و زبان آمیخته بوده و آراء پسا ساختار گرایان با دو مفهوم سوژه و زبان مرتبط است. مید اما غالباً با مفهوم نماد برای بحث در باب ارتباط خود و زبان سروکار دارد اما پساساختارگرایان با تحلیل گفتمان ربط سوژه و زبان را نشان می‌دهند. بنابراین، نماد و گفتمان در این میان بین مید و پساساختارگرایان قابلیت مطرح شدن دارند. در همه اینها نیل به 'معنا' از اهمیت درجه اول برخوردار است.

هدف این مقاله، برقراری نسبت بین جرج هربرت مید (1863-1931) مبدع مکتب کنش متقابل نمادی از یک سو، و نظریه تحلیل گفتمان از سوی دیگر است. به این ترتیب، مباحث مربوط به نماد و گفتمان از یک سو و مباحث ساختارگرایی و پساساختارگرایی از طرف دیگر، به مناسبت در بحث وارد خواهند شد. زیرا فرض مقاله آن است که وقتی نمادها در گفتمان‌ها وارد

می شوند پیچیدگی رخ می دهد و امر زبان مستلزم کشف معنا می گردد و این سخن به معنای حضور در عرصه پسا ساختاری است. بنابراین، از خلال درک پیچیدگی های زبانی که ضمن صحنه نهادن بر تفکیک نگاه ساختاری از پسا ساختاری حاصل می شود، می توان به حضور جرج هربرت مید در شرایط پسا ساختاری واقف شد. پس، به طور خلاصه، چهار مفهوم نماد، گفتمان، ساخت گرای و پسا ساخت گرای بدنه این مقاله را تشکیل می دهند.

بدنه ی اصلی مقاله از سه جزء تشکیل شده است: الف- مبانی نظری ب- عرصه ی نماد ج- عرصه ی گفتمان

الف- مبانی نظری

ساخت گرای

از آنجا که نظریات ساخت گرای، پسا ساخت گرای، کنش متقابل نمادی و گفتمان کاوی به عنوان ایده های غالب در این مقاله، مورد توجه قرار دارند تلاش می شود که ابتدا بحثی در باره آنها به میان آورده شده و شناسایی درخور صورت بگیرد. یادآوری می شود که ساخت گرای به وجود رابطه بالنسبه مستحکم بین عناصر مختلف یک مجموعه نظر دارد (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۲۵). اما در زبان شناسی نوعی از ساخت گرای شکل گرفته است که غالبا به فردیناند دو سوسور (۱۸۷۵-۱۹۱۳)، زبان شناس اهل سوئیس منتسب است و در آن به عوض توصیف عناصر منفرد در یک زبان معین، نظامی از نشانه ها را مشخص می کند (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۵۰). در زبان شناسی دو سوسور، زبان صرفا مجموعه ای از گفته های منفرد نیست بلکه نظامی متشکل از اجزاء و روابط بین آنها است که در زیربنای گفته ها قرار دارد و به عبارت دیگر، زبان مجموعه خصائصی است که ساخت گفته های گوناگون را مشخص می کند، مثلا 'زبان' به توانایی گوینده و شنونده برای تولید و درک جملات مربوط بوده اما 'گفتار' به معنای کاربرد عملی این توانایی هنگام گفتن و شنیدن جملات است (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۵۱). بنابراین، ساختار زبانی، معین می کند که ما چگونه سخن بگوییم و سپس با توجه به نحوه سخن گفتن حتی چگونه بیاندیشیم.

دوسوسور بین دال و مدلول فرق می نهاد و معتقد بود که بیان پدیده به وسیله یک علامت، تنها محصول یک توافق و قرارداد است (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۵۵). اما از نظر دو سوسور، این فرق نهاده شدن بین دال و مدلول به معنای تفرق و تکثر معانی نیست. بلکه فرق نهادن به این معنا است که بین دال و مدلول، پدیده ای به نام نماد که صورت قراردادی دارد حاکم است. در ادامه سخن سوسور و به عنوان نتیجه، گفته می شود که هیچ رابطه طبیعی بین دال و مدلول وجود ندارد. ساخت های زبانی، خصلتی از پیش موجود داشته و نزد افراد به صورت ناآگاه وجود دارند (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۵۵). بنابراین، به طور اجمال می توان سوسور را در زمره ساخت گرایان دسته بندی نمود. به اعتقاد لویی اشتراوس بهره برداری از زبان در علوم اجتماعی به دو دلیل صورت گرفته است: اول، دستگاه صوتی انسان صداهای زیادی را به کار می گیرد اما او فقط صداهایی را انتخاب کرده و روابطی را بین آنها برقرار می کند. دوم: حیات اجتماعی انسان بر مبنای یک دستگاه نمادی گسترده بنا شده است و زبان یکی از این شیوه های نمادین است (توسلی، ۱۳۷۰: ۱۵۶). با توجه به مطالب بالا، ساخت گرای زبانی به معنای وجود چارچوب معینی است که فرد در اختیار داشته و بر مبنای این چارچوب دست به انتخاب برخی از نمادها، واژگان و عبارات می زند. به عنوان یک نتیجه می توان گفت که معنا و مفهوم زبانی که در قالب نمادها، جملات، عبارات و غیره ظهور می یابند در همان قالبها وجود داشته و ساختار گرایان بین گفتار و درک معانی فاصله نمی گذارند. این نکته در بحث این مقاله از اهمیت زیادی برخوردار بوده و بنیان مباحث بعدی را می سازد. شیوه های نمادین که بر اساس قرارداد استوار شده اند نمود بیرونی خصلت گزینش گری انسان بوده و به نوع گفتار و سخن گفتن وی صورت خاص می دهند.

ساختارگرایی و درک معانی

فردیناند دو سوسور، زبان شناس سوئیسی که پیشتر از او یاد شد، به طور عمده بر بحث نشانه شناسی متمرکز است. به زعم سوسور، نشانه، رابطه بین یک تصویر شنیداری و یا دیداری (دال) و یک مفهوم (مدلول) است. سوسور وقتی به بحث نشانه‌ها^۱ می‌پردازد گویی به نمادها اشاره می‌کند چرا که این هر دو، مفاهیم را برای ما آماده می‌سازند و از مفاهیم یا مدلول‌ها به جای خود شیئی (دال) سخن می‌گویند. به عبارت دیگر، مدلول‌ها، مکالمه را تسهیل می‌کنند. پس، از نظر سوسور، نشانه^۲ رابطه‌ای میان دال^۳ و مدلول^۴ است. کنت تامسون نیز در کتاب خود "اقوال اصلی در جامعه شناسی" می‌گوید: "اگر ساختارگرایی نشانه یا دلالت را از مرجع آن جدا ساخته، پسا ساختار گرایی گامی فراتر نهاده و دال را از مدلول آن جدا می‌نماید" (تامپسون، 1996: 80). همین نویسنده اظهار می‌دارد که معنا به طور بلافاصله در نشانه حضور نداشته و خود نشانه به مساله‌ای بدل می‌شود که به نحو مشخص بیان کننده نیست و در نتیجه، معنای آن همواره از آن غایب است و در مجموعه زنجیره دال‌ها پراکنده و متفرق است و به این ترتیب، او از حضور و غیاب با هم و سوسوزندگی مداوم معنا سخن می‌گوید و از همین رو، خواندن یک متن نظیر پی‌جویی همین فرایند سوسوزندگی مداوم است (تامپسون، 1996: 80). مدلول، تصور ذهنی را می‌سازد و مکالمه را بین افراد برقرار می‌نماید. در اینجا، نمادها در قالب نشانه‌ها ظاهر می‌شوند و آشکار سازی معنای آنها ضرورت پیدا می‌کند. سوسور معنا را در ساخت‌ها نهفته می‌داند. در حالی که از منظر پسا ساخت گرایی، معنا یک وجه سیال داشته و افراد مختلف از سخن واحد، معانی گوناگون دریافت می‌کنند و این موضوع، یک تفاوت اساسی بین ساخت گرایی و پسا ساخت گرایی است. تفکیک اخیر در سرتاسر این مقاله مورد توجه است.

پسا ساخت گرایی

در ابتدا می‌توان پسا ساخت گرایی را حضور و غیاب همیشه لرزان معنا تعریف نمود و در ادامه آن را تفکیک دال از مدلول و تفکیک دلالت‌گر از معنای ذهنی یا تفکیک امر بیرونی از امر ذهنی و به عبارت بیشتر تجربی، تفکیک لیوان از معنای ذهنی لیوان (تامپسون، 1998, 80) تعریف نمود. یا آنکه دریدا در تعریف ساختار شکنی می‌گوید: برآشفتن رویای عقل در رسیدن به درک قطعی و نهایی حقیقت‌ها و معنای اولیه (گذار از مدرنیته، 55). پسا ساختار گرایی به خلاف ساخت گرایی زبانی، صورت ثابتی برای معنا در نظر نمی‌گیرند. زبان که به وسیله نمادهای قراردادی شکل می‌گیرد می‌تواند ادراکات گوناگون را برای گفتار دامن بزند. پس در نگاه پسا ساختاری، معنا قابل تغییر بوده و صور مختلف به خود می‌گیرد. به گفته سجویک در کتاب "از دکارت تا دریدا" از نظر پسا ساختار گرایی، معنا کلیتی ساختاری و ثابت نیست و نمی‌توان آن را در جمله به طور کامل درک نمود (سجویک، 2015: 301). می‌توان گفت که در شرایط پسا ساختاری، هر واژه همچون گواهی برای برجسته سازی متن به اشکال گوناگون عمل می‌کند. شاید بتوان گفت که عبارات همچون شواهدی برای معانی گوناگون تداعی می‌شوند و از ظهور تنها یک معنا ممانعت می‌نمایند. میشل فوکو نیز قدرت را چونان عنصری در (واژگان) و گفتمان برجسته می‌سازد (فرهنگ نامه جامعه شناسی اکسفورد، 1998: 514)

علاوه بر پسا ساخت گرایی، هابرماس نیز از قدرت آزاد سازی نمادها سخن گفته و مفهوم پردازی را در زمره نمادی سازی قلمداد می‌کند (هابرماس، 2001: 10-11). بدیهی است که در شکل گیری مفاهیم، زبان از اهمیت اساسی برخوردار است.

مید و تشکیل خود و ذهن

نقطه عزیمت مید در کتابش نوعی از تجربه گرایی است که سرانجام مفهوم "رفتارگرایی" و نیز مکتب رفتارگرایی مورد نظر او را می‌سازد. وی در این باره اظهار می‌دارد که "سروکار داشتن با تجربه از نقطه نظر جامعه و دست کم از نظر ارتباطی به عنوان یک امر حیاتی برای نظم اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد" (مید، 1972: 1) در ادامه، از آنجایی که مید در صدد استقرار نوعی از

¹ Signs

² sign

³ signifier

⁴ signified

روانشناسی اجتماعی خاص خود است با مطرح نمودن فرد سعی در آوردن وی به عرصه ی اجتماع دارد. در نتیجه، با تمام توجهی که به فرد می نماید اما اظهار می دارد که روانشناسی اجتماعی بویژه تعیین آن چیزی را تصدی می کند که به تجربه مربوط می شود زیرا که خود فرد نیز به ساختار اجتماعی و به این نظم اجتماعی تعلق دارد (مید، 1972: 1). از نظر مید و چنانکه در این مقاله نیز تاکید شده، ذهن و خود ضرورتاً محصولات اجتماعی اند و از این رو است که وی اظهار می دارد که محصولات یا پدیده های مرتبط با سمت و سوی اجتماعی تجربه انسانی، یعنی سازوکار فیزیولوژیک که تجربه را مورد تاکید قرار می دهند نمی توانند امور بی ربطی باشند یعنی برای تکوین و هستی "خود" بسیار ضروری اند. در حقیقت، عقیده مید بر این پایه استوار است که تجربه و رفتار فرد از حیث فیزیولوژیک یا شناخت امور جسمانی به طور قطع برای تجربه و رفتار اجتماعی جنبه بنیادی دارد (مید، 1972: 2). شاید قاطعانه بتوان گفت که این سخن مید حلقه وصل علم اجتماعی و فیزیولوژی بوده و مید از این طریق راه تازه ای را برای خویش در نحوه استفاده و ورود رفتار و تجربه فردی در علم اجتماعی می گشاید. حالات طبیعی آدمی و رفتار وی سازنده تجربه شخصی وی بوده و همین تجربیات است که تفکر مید را به سمت استفاده از آنها در شکل دهی نوع خاصی از علم اجتماعی هدایت می نماید. مید اظهار می دارد که: "در اینجا فرآیندها و سازوکارهای اجتماعی تجربه و رفتار از حیث فیزیولوژی بر فرآیندها و مکانیزم های فردی و نیز بر کارکرد اجتماعی این سازوکارها بنا می شوند (مید، 1972: 2). در اینجا مید البته فرآیندها و سازوکارهای اجتماعی تجربه و رفتار را به روشنی بیان می کند که مشتمل بر مکانیزمهایی هستند که برای پایه و اساس 'ذهان' و 'خودها' ضروری اند (مید، 1972: 2). این نحوه مواجهه با تجربه و رفتار فردی و اجتماعی در مجموع، رویکرد رفتارگرایی مید را معرفی می کند که وی در مقدمه کتاب اش به آن پرداخته است. 'هوش خود - آگاه' برای مید در قالب رفتار نمایان می شود. برای مثال، فقط چراغ قرمز رنگی که در کنار رنگ زرد و سبز نشان داده می شود حاکی از چراغ راهنمایی و پلیس بوده و نه هر چراغی که رنگ قرمز دارد. به همین معنا است که چراغ راهنمایی به عنوان تجربه شخصی و رفتار فیزیولوژیک به عنوان 'نماد' در 'ذهان' و 'افواه' حاضر می شود. مفهوم 'خود' نیز از طریق همین تجربه شخصی، چونان واقعیتی اجتماعی شکل می گیرد. زمانی که مید از رفتار ارگانیک سخن می گوید منظورش پدیداری همین هوش خود - آگاه در رفتار فرد است. وقتی که محرک در محیط یافت می شود تمایل به 'عمل به گونه ای خاص'، انگیزه را آزاد می سازد (مید، 1972: 328). به طور خلاصه، زبان ابزاری است که چگونگی و فرآیند انگیزه آزاد شده در رفتار را نشان می دهد و به عبارت دیگر، زبان بروز تجربه و رفتار آدمی که از طریق انگیزه در قالب خاص صورت پذیرفته را نشان می دهد. بنابراین، مکتب رفتارگرایی مید با بکار گرفتن مفاهیمی نظیر محیط، فرد، رفتار، محرک، انگیزه، تجربه، ارگانیک یا اندام و فیزیولوژی موفق به ساماندهی به مکتب 'رفتارگرایی' خود می شود.

مید و اجتماعی بودن زبان و اندیشه

جرج هربرت مید در اثری که به نام وی شهرت یافته اظهار می دارد که "پس از سخن گفتن است که ما می فهمیم که چه گفته ایم" (مید، 1972: 228). در حقیقت، این سخن مید حاکی از اجتماعی بودن زبان و اندیشه است. بین یک عبارت صحیح و عبارتی که ما صرفاً تصور صحت آن را داریم تفاوت وجود دارد و این تفاوت به ریشه ی اجتماعی داشتن گفتار و سخن بازمی گردد. ما همواره در حال بکار بردن نمادهایی هستیم که درست بودن و قراردادی بودنشان را فهمیده ایم و همواره در مکالمه با دیگران از همان نمادها، یا کلمات و عبارات استفاده می کنیم. بنابراین، تمام نمادها، واژگان، عبارات و نظایر آنها اجتماعی اند و دیگران هم آنها را پذیرفته و بکار می برند. به همین ترتیب، اندیشه نیز امر اجتماعی بوده و از آنچه که در ذهن ما شکل گرفته متمایز است. اندیشیدن نیز امری است که در ارتباط اجتماعی پدید می آید. نویسنده ای به نام راینر کالر در اثرش به نام "رویکرد جامعه شناسی دانش به گفتمان" اظهار می دارد که "برساخت اجتماعی از یک سو، به مفهوم دانش اطلاق می شود و از سوی دیگر، تمام نظام های اجتماعی نشانه ها را تشکیل می دهد و برای انجام این کار نظم های نمادی و انبان دانش توسط این قبیل نظام ها شکل می یابند که بین موجودات انسانی و جهان واسطه می شوند. عقاید دینی، نظریه های جامعه شناسی، دانش تفسیری در باره ی موقعیت های اجتماعی، قضایای بزرگ تر جهانی شدن، آزادی، پایداری و نظایر آنها همگی از این قبیل موارد بوده و به عنوان برساخت های اجتماعی به حساب می آیند (کالر، 2011: 48). نویسنده ی دیگری به نام تام مائر در مقاله ای که در باره ی 'تحلیل موقعیتی' تالیف نموده اظهار می دارد که "تذ اصل می مید آن بود که شخصیت و کنش اجتماعی از طریق نمادها تشکیل می شوند -

یعنی ابژه‌هایی که دارای معنای واقعی‌اند. معنای نمادهای در جریان و از آنجا ماهیت فرآیندی و ناستوار جامعه، به واسطه "موقعیت"، به عنوان واحد تحلیل منظور می‌شود (ماتر، 2008: ج: 9 ش: 2، ص: 2-3). جامعه از طریق همین نمادها قادر می‌شود که ادامه حیات بدهد؛ بویژه آنکه همین نویسنده به حالت فرآیندی و ناستوار موقعیت پرداخته و نمادها را از حالت ثابت و بدون تغییر رها می‌سازد.

برقراری ارتباط جمعی بین افراد از طریق نمادها تداوم یافته و موضوع شکل‌گیری "خود" و "ذهن" را در عرصه اجتماعی بنیان می‌گذارد. موضوع خود، ذهن و جامعه نقطه‌ی عزیمت مید در ورود به جهان گفتمان است. از نظر مید، خود از دو ناحیه نشأت می‌گیرد: بخشی از آن منحصر بفرد بوده و از درون آدمی پدیدار می‌گردد (I یا من فاعلی) و بخش دیگر انتظاراتی است که از جامعه ناشی شده است (Me یا من مفعولی) و این بخش دوم است که بیشتر مورد نظر ما است. مید بیش از آنکه از سوژه^۱ سخن بگوید از ذهن^۲ سخن رانده است. او در بخش سوم اثرش که در آن، موضوع خود^۳ مطرح می‌شود در خلال صفحاتی به موضوع سوژگی^۴ یا ذهنی پرداخته و باز هم یک مبحث برجسته یعنی ذهن را بسط داده است. به طور خلاصه، وی تشکیل ذهن را توسط اشارات یا نمادهای بیرونی مورد توجه قرار داده است. مید مثال رانندگی و پلیس را مطرح نموده و می‌گوید که سه شخص که اولی پلیس راهنمایی، دومی راننده خودرو و سومی مهندس مکانیک است و هر سه فرد با اشاره (نماد) 'ایست' که توسط دست پلیس راهنمایی صورت می‌گیرد یک معنا را می‌فهمند و آن ترمز گرفتن و متوقف نمودن خودرو است. به عقیده مید، این عمل در یک سازمان انجام می‌گیرد که به واسطه‌ی پدیداری محرک و دادن پاسخ واقع می‌گردد. این اعمال بر روی هم ذهن را تشکیل می‌دهند (مید، 1972: 188) این فرآیند در دنیای بیرون وقوع می‌یابد و در حقیقت، مید معتقد است که ذهن پدیده‌ی اجتماعی است که در روابط اجتماعی به وجود می‌آید. بعلاوه، عامل ایجادکننده ذهن، علائم، نشانه‌ها، اشارات و مهم‌تر از همه، به نظر مید، 'نمادهای با معنا' هستند که قراردادی بوده و افراد در فرآیند اجتماعی شدن، آنها را فرا می‌گیرند.

درباره مفهوم "خود" مید معتقد است که با بازنمایی آن، می‌توان به مشخص شدن دو مفهوم ذهن و واقعیت یا سوژه و ابژه نیز رسید. زمانی که فرد در جریان تجربه‌ی قرار می‌گیرد که دیگران نیز در آن تجربه فعالیت می‌کنند، فرد خودش را تجربه می‌کند. در اینجا فرد نه یک سوژه که یک ابژه برای خودش است. به عبارت دیگر، آدمی تلقی دیگران در باره‌ی خودش را پذیرفته و در همان محیط درگیر است. در اینجا فرد از طریق دیگران به ملاحظه خود می‌پردازد و نمادهای با معنا برای این حضور از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردارند. فرد در این شرایط ارتباطی^۵ به ملاحظه خود می‌پردازد. ورود در تجربه دیگران و مفاهمه و درک آنها، فرد را به ابژه‌ی برای خودش بدل می‌کند. اینکه فرد در برابر خودش قرار گرفته و به خودش پاسخ می‌دهد منجر به ظهور "خود" می‌شود. این خود از طریق زبان و نمادها با دیگران به گفت و شنود می‌پردازد. بنابراین، خود نه به عنوان یک 'سوژه' بلکه به عنوان یک 'ابژه' یا واقعیت، خودش را تجربه می‌کند. در این فرآیند، فرد در تجربه دیگران شرکت نموده و خودش را تجربه کرده است. چنان که نویسنده‌ی این مقاله به نام کرایج کالهن (کالهن، 2008: 277). وقتی فرد در برابر خودش قرار می‌گیرد از طریق نمادها با خویش ارتباط برقرار کرده و به شناخت موضوع خود پرداخته و یعنی که سوژه‌ی درون را به واسطه‌ی ابژه‌ی بیرون مورد شناسایی قرار داده است.

میشل فوکو و نظریه گفتمان

وقتی به تعاریفی که از مفهوم تحلیل گفتمان به دست داده شده نظری بیافکنیم پیچیدگی‌های پدید آمده در گفتمان‌ها را ملاحظه می‌کنیم. گویی که همگی به این موضوع اذعان دارند که کاربردهای زبانی در قالب‌های بزرگ‌تری شکل یافته و حاوی معنای خاصی شده‌اند که باید مورد تحلیل قرار بگیرند. شاید میشل فوکو در این زمینه مناسب باشد. زیرا به نظر فوکو، گفتمان‌ها از علامات یا نشانه‌ها تشکیل شده‌اند. نویسنده‌ی این مقاله به نام "بری اسمارت" در باره فوکو چنین می‌گوید: به عقیده فوکو، آگاهی و

¹ Subject

² Mind

³ Self

⁴ Subjective

⁵ Communication

گفتمان علمی به معنای آشکار سازی قواعد شکل‌گیری، مقررات و گونه‌های سازماندهی تفکر است که در ادامه ی صورت‌بندی‌های ویژه آگاهی قرار دارد؛ قواعدی که از آگاهی دانشمند به دور مانده اما برای بر ساخت آگاهی و گفتمان "علمی" جنبه اساسی دارد... در ادامه، فوکو به نوع گفتار یا بیان اشاره می‌کند که آن را نه ساختار بلکه 'کارکرد' هستی می‌داند که کاملاً به "نشانه‌ها" تعلق دارد. گفتمان به 'گروهی' از گفتارها یا بیانات اشاره می‌کند؛ بدان معنا که آنها به عنوان عناصر وابسته به صورت‌بندی یک گفتمان معین شناخته می‌شوند (همیلتون، 1988: 40-37). بنابراین، نشانه‌ها از نظر فوکو واجد اهمیت اساسی اند و در عین حال، می‌توان آنها را همچون نمادها در نظر گرفت که بخش عمده نشانه‌ها را شامل می‌شوند. به علاوه، انواع بیانات، بیش از آنکه به ساختارهای قطعی وابسته باشند در فضاهای گوناگون حیات به ایفای وظیفه ی معین می‌پردازند. این وظیفه یا کارکرد، در فضاها و شرایط مختلف از معانی گوناگون برخوردار می‌باشد.

به عقیده فوکو در تحلیل گفتمان، از سوژه قدرتمند تمرکززدایی شده و تاکید پژوهشگر بر تحلیل قواعد شکل‌گیری دسته-بندی‌هایی از عبارات و جملات قرار می‌گیرد که به عنوان علم، نظریه یا یک متن، به وحدت رسیده اند (همیلتون، 1988: 38). در نتیجه، به عقیده میشل فوکو موضوع تاریخ به شکل ویژه‌ای وارد تحلیل گفتمان شده و ضمن تمرکززدایی از سوژه، سعی در آشکار سازی 'ناپیوستگی‌ها'، 'جابجاشدگی‌ها' و 'تغییر شکل‌ها' دارد (همیلتون، 1988: 38). نوع مفاهیمی که به این ترتیب به دست می‌آیند، بداهت پیشین را از عبارات، جملات، بیانات و مفاهیم زده و آنچه که زمینه یکپارچگی آنها را تشکیل می‌داد در این فرآیند بر ملا می‌گردد. به قول فوکو، 'تعلیق' تداوم و وحدت، منجر به میدان گسترده‌ای از اظهارات و بیانات منطوق و مکتوب می‌شود که فوکو آنها را 'وقایع گفتمانی' می‌خواند. (همیلتون، 1988: 38). ملاحظه می‌شود که به واسطه تعلیق در تداوم و یکپارچگی پیشین، علوم در قالب‌های تازه خودنمایی می‌کنند. از نظر فوکو، تعلیق وحدت و انسجام، سه مقصد را دنبال می‌کند: اول، فوران تاریخی یک بیان یا عبارت؛ دوم، به چنگ انداختن اشکال جدیدی از نظم بین عبارات و سوم، توصیف واقعی گفتمان‌ها و امکان پدیداری وحدت‌های دیگر. نیل به نظمی جدید بین اظهارات، مفاهیم و مضامین (همیلتون، 1988: 39). موقعیت‌هایی در فضای مشترک، یک کارکرد متقابل، تغییر شکل‌های بهم متصل که به دنبال آنها، نظم و قاعده، و نیز نظامی از تفرق و پراکندگی واقع شده و در نتیجه، صورت گفتمانی تشخیص داده می‌شود (همیلتون، 1988: 39). به علاوه، لا کلاو و موف نیز از مفصل‌بندی هویت‌ها و سپس معناداری آنها سخن می‌گویند که در نتیجه آن، کل حوزه اجتماعی به مثابه شبکه‌ای از فرآیندها تعریف شده و انواع هویت‌ها در کنار یکدیگر به تولید معنا می‌پردازند (سلطانی، 1385: 73-72). ایده لا کلاو و موف یک نظریه پسا ساختاری را تداعی می‌کند که در آن معنای اجتماعی کلمات، گفتارها و اعمال نقش برجسته‌ای ایفاء می‌کنند.

ب- عرصه نماد

جرج هربرت مید (1863-1931) که واحد ابتدایی نظریه‌اش کنش است اظهار می‌دارد که این کنش در عرصه اجتماعی و در چهار مرحله رخ می‌دهد. به عنوان مثال، انسان در مورد خوردن قارچ، مراحل انگیزه‌آنی، ادراک، دستکاری و مصرف را پشت سر می‌گذارد. در اینجا، تفاوت انسان و حیوان در مرحله ادراک و دستکاری است. فرایند اندیشه با مجموعه‌ای از 'نمادها' و نگهداشت آنها تحقق می‌پذیرد که مید از آن به عنوان "ذهن" یاد می‌کند.

ما همواره تصویری از آینده داریم که کردار زمان حال ما را تعیین می‌کند. جرج هربرت مید در اثرش به نام "ذهن، خود و جامعه" که پس از مرگ وی توسط شاگردانش انتشار یافت این موضوع را از خلال واقعیت "ذهن" توضیح می‌دهد: دستگاه عصبی مرکزی بطور خلاصه فرد را قادر می‌سازد که کنترل آگاهانه‌ای بر رفتار خود اعمال کند. سطوح بالاتر در این دستگاه عصبی، وساطت بین محرک و پاسخ در یک کنش و واکنش ساده را ممکن می‌سازند و با این کار، فرد قادر به گزینش مجموعه کاملی از پاسخ‌های ممکن و ترکیبات پاسخ‌ها به محرک معین می‌شود. مید اظهار می‌دارد که موضوع ذهن امر پیچیده‌ای است و آن را "هوش واکنشی" می‌نامد که در مورد انسان می‌تواند از موجودات پست‌تر متمایز باشد. وقتی که سنجاب دانه‌ای را ذخیره می‌کند آن را بر اساس پاره‌ای محرکات کور انجام می‌دهد، حال آنکه مرد عاقبت اندیش همان کار را بر اساس افکار یا ایده‌ها به انجام

می‌رساند؛ زیرا برای آدمی، آینده می‌تواند رفتار فعلی او را معین کند. این امر مشخصه هوش انسانی است. مید اینها را مطرح می‌کند تا به موضوع "نماد سازی" برسد. نشانه‌هایی که به جای شیء قرار می‌گیرند و انسان آنها را ذخیره کرده و بعداً استفاده می‌نماید. نمادها آنقدر اهمیت پیدا می‌کنند که بعداً حتی بوسیله همان کسی که بار اول مثلاً رد پای خرس را نشان داده نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. به عقیده مید توانایی گزینش یا سوا کردن این شاخص‌های برجسته یا همان نمادها و ارتباطشان با شیء و نیز ارتباطشان با پاسخی که به آن شیء تعلق دارد "ذهن" خوانده می‌شود (مید، 1972: ۱۱۸). پس، ذهن، نمادهایی هستند که به جای شیء نشست و آن را می‌سازند. نمادها در سازوکار رفتار آدمی وارد شده و افکار وی را نیز شکل می‌دهند.

مید و جهان گفتمان

مید در موارد متعددی از اثر خود واژه "جهان گفتمان" را به کار می‌برد که حاکی از اهمیت آن در نزد وی است و بنابراین، می‌توان از آن به عنوان یک "مفهوم" یاد کرد. در ذیل، یکی از این جملات را مستقیماً نقل می‌کنیم: اشاره یا نماد با معنا، برای معناداری خود همواره فرایند اجتماعی تجربه و رفتاری را مفروض می‌گیرد که در آن رشد می‌کند، یا چنانکه منطقیون می‌گویند، یک "جهان گفتمان" همیشه متضمن زمینه‌ای است که بر حسب آن، یا به عنوان حوزه‌ای در درون آن، اشارات یا نمادهای با معنا به واقع واجد معنا هستند. این "جهان گفتمان" از گروهی از افراد تشکیل می‌شود که یک فرایند اجتماعی از تجربه و رفتار مشترک را با خود حمل کرده و در آن مشارکت می‌ورزند و اینکه این اشارات و نمادها برای همه اعضای آن گروه دارای معانی یکسان یا مشترک اند، اعم از اینکه خودشان آنها را ساخته باشند یا به سایرین معرفی کرده باشند؛ یا اعم از اینکه آنها (اعضای گروه) آشکارا به آنها، همان طور که ساخته شده اند، واکنش نشان بدهند و یا آنکه توسط سایر افراد به آنها معرفی بشوند. (خلاصه آنکه) یک "جهان گفتمان" نظامی از معانی مشترک یا اجتماعی است. همین خصلت عام یا غیر شخصی بودن اندیشه و عقل از منظر رفتارگرایی، نتیجه (پدیداری) فرد معینی است که تلقیات سایرین به سمت خویش را می‌پذیرد و اینکه در باره خود وی، سرانجام تمامی این نگرش‌های خاص در قالب یک تلقی یا نقطه نظر یگانه متبلور می‌شود که می‌توان آن را "دیگری تعمیم یافته" نامید (مید، 1972: 90-89). مید می‌گوید که فرایندهای اجتماعی تجربه و رفتار از اشارات و نمادهای با معنا سرچشمه می‌گیرند و "جهان گفتمان" همواره به عنوان زمینه یا حوزه‌ای به کار می‌رود که اشارات یا نمادهای با معنا در واقعیت بر اساس آنها یا در درون آنها واجد معنا می‌شوند. مید در ادامه می‌افزاید که این "جهان گفتمانی" از گروهی از افراد تشکیل شده که فرایند اجتماعی تجربه و رفتار مشترک را در پیش گرفته و در آن مشارکت می‌ورزند؛ و این جایی است که اشارات یا نمادها، معانی یکسان و مشترک برای همه ی اعضای آن گروه دارند. مید سرانجام این قسمت را اینگونه به اتمام می‌رساند که: یک "جهان گفتمان" نظامی از معانی مشترک یا اجتماعی است. گویی که مید در تمامی این جملات به یک چیز اشاره می‌کند و آن معانی مشترک برآمده از فرایندهای اجتماعی تجربه است که در جهان گفتمان روی می‌دهد.

در فرایند کنش متقابل اجتماعی، انسان‌ها معانی را به طور نمادین با یکدیگر رد و بدل می‌کنند و به قول "سیبیاک"، نماد نشانه‌ای است که به صورت اختیاری و قراردادی نماینده ی مرجع اش است و به انسان کمک می‌کند که به تامل در باب جهان پردازد (سیبیاک، 2013: 39). بنابراین، معانی و مفاهیم عموماً از طریق نمادها رد و بدل می‌شوند. در ادامه ی این مبادله ی نمادین معنا، دیگران آن نمادها را تفسیر می‌کنند و پاسخ خود را بر اساس همان تفسیر بنا می‌گذارند. به عقیده جرج هربرت مید (مکتب کنش متقابل نمادی)، انسان در برابر دیگران به واسطه نمادهای با معنا واکنش نشان می‌دهد. یعنی آدمی در واکنش خود به دیگران، بلافاصله عکس العمل نشان نمی‌دهد بلکه او ابتدا فکر می‌کند و بعد از قدری تامل، اقدام به واکنش می‌نماید. از نظر مید، همین حالت، نشان دهنده تفاوت انسان و حیوان است. یعنی حیوان بدون فکر کردن واکنش نشان می‌دهد و به همین دلیل ممکن است مثلاً در هنگام گرسنگی، قارچ سمی را بخورد و در نتیجه، جان وی در معرض خطر قرار بگیرد. در کتاب منتسب به مید در ذیل عنوان "خود و امر ذهنی" یا سوژگی، وی اظهار می‌دارد که خود - آگاهی بیش از آنکه یک تجربه نفسانی یا عاطفی باشد تجربه‌ای شناختی است. وی می‌گوید که این تجربه شناختی که به واسطه اندیشیدن یا فرآیند ذهنی و درونی‌سازی توسط

فرد انجام می‌شود در باره مکالمه بیرونی اشارات با معنا صورت می‌گیرد و به زعم مید، این حالت، همانا گونه اصلی کنش متقابل با سایر افراد متعلق به همان جامعه است و این اصلی‌ترین صورت تجربی تکوین و تحول "خود" است (مید، 1972: 173). به طور خلاصه، در این فرآیند اجتماعی ذهن فرد یا سوژه شکل می‌گیرد. بنابراین، سوژه یک پدیده اجتماعی است و با تغییرات جامعه و به واسطه خود - آگاهی دچار دگرگونی می‌شود. می‌دانیم که بهترین وسیله برای مکالمه بیرونی اشارات با معنا زبان است که مکالمه و برقراری ارتباط و امکان حضور اجتماعی را فراهم می‌کند.

مید و اشارات با معنا

مید اشارات را به دو دسته آگاهانه و ناآگاهانه تقسیم نموده و توضیحاتی را مطرح می‌کند که معناداری و فقدان معنا، محور آنها را تشکیل می‌دهد. وی اظهار می‌دارد که "لازمه معناداری، ارجاع اشاره یک ارگانسیم (اندام) به حاصل یا برآیند آن کنش اجتماعی است که بروز یافته یا مبدع فعلی شده است؛ به طوری که آن اشاره به یک گونه تنظیم شده، در ارجاع به این اشاره (کنش اجتماعی) پاسخ می‌دهد و پاسخ تنظیم شده ارگانسیم دیگر (ارگانسیم مقابل)، همانا معنای این اشاره است" (مید، 1972: 81). بنابراین، با استفاده از عبارات مید می‌توان گفت که اشارات زمانی معنا دارند که به طور تنظیم شده در پاسخ به یک عمل اجتماعی، جهت‌گیری شده باشند، در غیر این صورت، آنها اشاره معنادار^۱ نخواهند بود. یک حیوان در رویارویی با قالب انسانی، زمانی که حالتی را بروز می‌دهد یا معنایی را برای آن نشان می‌دهد، در آن زمان در حال ظاهر ساختن آن حالت یا بروز دادن آن معنا برای خودش نیست، زیرا که حیوان از 'ذهن' و از 'اندیشه' برخوردار نیست و بنابراین، در این حالت، از حیث معناداری یا خود - آگاهی، هیچ معنا و مفهومی وجود ندارد (مید، 1972: 81). به طور خلاصه، اجمال سخن مید در این باره از زبان خودش به این صورت می‌شود که: "یک اشاره زمانی نمی‌تواند معنادار باشد که پاسخ ارگانسیم دیگر به آن، به ارگانسمی که آن را ایجاد نموده نشان ندهد که ارگانسیم دیگر به چه چیزی پاسخ می‌دهد" (مید، 1972: 81). در این صورت است که اشاره معنا دار نخواهیم داشت. در نتیجه، لازم است اشاره معنا دار، وجود معنا در حالت ارتباط متقابل است که ذهن و تفکر در آن برجستگی دارند. یادآور می‌شود که اشارات یا زبان اشاره با حرکات بدنی ارتباط دارند و حال آنکه نمادها با علاماتی سروکار دارند که بر اساس قرارداد به وجود آمده‌اند.

مید و پدیداری آگاهی

به اعتقاد مید، زمانی که معنا در رفتار پیدا می‌شود و با نمادها آمیخته می‌گردد به 'آگاهی' تبدیل می‌شود. از اینجا است که مید آگاهی را امری اجتماعی می‌داند و نه صرفاً یک پدیده ذهنی، و این زمانی است که ما نمادهای با معنا یا همان زبان را به کار می‌گیریم. به عقیده مید، تنها در این حالت است که 'ارتباط' برقرار می‌گردد. این امر مستلزم تجربه‌ای است که موجود را با محیط مرتبط بسازد و حیوان اما فاقد این تجربه است. در نمادهای با معنا، که خود نوعی اشاره است، پاسخ‌های مشابه ایجاد می‌گردند و در این حالت است که واقعا ارتباط برقرار شده است (ریتزر، 1995: 321). شاید مهم‌ترین کارکرد نمادهای با معنا، برانگیختگی جریان‌های ذهنی است. به عبارت دیگر، انسان از طریق نمادهای با معنا می‌اندیشد. انسان حتی از طریق این نمادها، که در بیرون از انسان و در جامعه قرار دارند، با 'خودش' فکر می‌کند و به 'خودش' پاسخ می‌دهد و بنابراین، تفکر که یک پدیده اجتماعی است شکل می‌گیرد. ملاحظه می‌شود که این پدیده نه در مغز آدمی بلکه در فرآیندهای جمعی و در روابط جمعی به وجود می‌آید. تذکر این نکته مفید است که جرج هربرت مید یک رفتارگرا است و اندیشه خود را بر یک بنیان پراگماتیست رفتار گرایانه مبتنی می‌کند، در این مکتب، رفتار انسان با توجه به تجربه بیرونی و پاسخ به محرک‌ها تحقق می‌پذیرد. به گفته مید، "محرک اجتماعی دارای اثری بر روی فرد است که مانند اثر آن بر طرف دیگر است." در ادامه، مید می‌گوید که "این نکته، به عنوان چیزی است که به طور ضمنی در مورد زبان وجود دارد: اگر جز این بود، از زبان به عنوان مثال، نماد و نمایش دهنده‌ی مفاهیم اثری برجا نمی‌ماند، زیرا فرد، معنای آنچه را که می‌گفت به دست نمی‌آورد." (آبراهام، 1986، ج: 2، ص: 495-6). برای رسیدن به اهمیت موضوع

¹ Significant Gesture

زبان، مید با استفاده از تعبیر ویلهلم وونت از 'انکشاف اطوار' سخن می گوید که در زبان به توسعه یافته ترین صورت تبیینی خود می رسد. مید این گونه نتیجه می گیرد که زبان در ابتدا عبارت از رفتار، حالات چشم، حرکات بدن و اعضای آن بوده که بر عمل اجتماعی حادث شونده ای (که افراد دیگر می بایست رفتارشان را با آن تطبیق دهند) دلالت می کرده است (آبراهام، 1986، ج. 2، 502). اطوار و اشارات در مسیر بسط و توسعه خود به زبان که حالت گفتاری است رسیده اند.

افراد شناختی از همدیگر دارند و نیز هر دو شناختی از گروه و اجتماع خودشان دارند؛ به گفته مید وقتی واکنش جامعه بر روی خود بروز می کند آن را "شکل نهادی" می نامند (مید، 1972: 167). اما آدمی می تواند از راه تفکر، جامعه خود را تغییر بدهد. یعنی اگر چه مکالمه اشارات او را مقید به قبول شرایط و اخلاقیات جامعه می نماید اما او قادر به دگرگون نمودن تلقی جامعه به سمت خودش می شود و او می تواند نظر خودش را بیان کند. جمله مید به این صورت است که: "یعنی به این طریق که فقط یک نفر به چیزی فکر می کند (مید، 1972: 168). در سطح اجتماعی نیز به واسطه بروز نظرات متکثر، تحرک اجتماعی واقع شده و ارتباطات گوناگون به توسعه اجتماعی می انجامند. وقتی خود چنان آبه ای برای فرد محسوب می شود این خود - آگاهی به دست می آید، اما آگاهی می تواند غیر اجتماعی باشد مثلاً احساس درد در بدن. به این ترتیب، می توان دید که اساس "خود" به اعتقاد مید "شناختی" است که در مکالمه درونی اشاراتی نهفته است که تفکر را می سازند و از اینجا دیده می شود که بنیاد "خود" همانا شبیه به تفکر اجتماعی است (مید، 1972: 173). بنابراین، فرد در کنش و واکنش ها رشد می کند، در یک فرآیند اجتماعی، یا جایی که کردار وجود دارد که همه این ها به واسطه حضور "من" در عرصه جمعی صورت می گیرد. در میدان تبادلات نمادی و در عرصه مترقی تر در تبادلات زبانی، فرد به خودی خود وجود خواهد داشت و از این رو، وی به امر واقعی یا آبه بدل می شود چرا که او به واسطه همین عناصر نمادی و زبانی می تواند به وجود اجتماعی خودش پی ببرد.

محقق لهستانی "الزیتا هالاس"، از هابرماس یاد می کند که مکالمه اشارات با معنا بنیان نظریه میان - ذهنیت در نظریه کنش ارتباطی است (هالاس، 2007: 5-1). جرج ریتزر در باره ی مکتب کنش متقابل نمادی اظهار می دارد که نمادها درک انسان از محیط را بهبود بخشیده، انتخاب گری وی را تقویت نموده، توانایی تفکر، فراتر رفتن از خود و داشتن تصویری از متافیزیک را برای انسان فراهم می کنند. (ریتزر، 1995: 6-334). به این ترتیب، مکتب کنش متقابل نمادی در جایگاهی قرار می گیرد که می تواند درباره نحوه اندیشه ورزی انسان، درباره استفاده از نمادها و نیز درباره شکل گیری تفکر راهگشایی بنماید.

سوژه، ابژه، خود

مساله سوژه و ابژه هر دو در بحث های مید (مکتب کنش متقابل نمادی) و مکتب پساساختارگرایی مطرح اند و این قابلیت وجود دارد که با ارجاع به نقطه نظرات این دو حوزه بتوان به تلافی یا همجواری دست یافت. برای مثال، وقتی که لاکان (به نقل از یورگنسن و فیلیپس) اظهار می دارد که "فرد هم مانند امر اجتماعی تا حدودی بوسیله ی گفتمان ها ساختار بندی شده است، اما این ساختار بندی هرگز کامل نیست" وی به موقعیت سوژه ای می پردازد که گفتمان ها به سوژه می دهند، اما این احساس کامل بودن هیچ گاه به وجود نمی آید (یورگنسن، 2013: 82). وقتی مید ساخته شدن "خود" در نحوه مواجهه با دیگران یا "خود عمومیت یافته" را مطرح می کند می توان دید که وی به پساساخت گرایان نزدیک است. زیرا انسان ها بر اساس تصور خود، اجتماعی می شوند و این نحوه اجتماعی شدن با پذیرش انواع معانی بوده و در نتیجه، متغیر است. در حقیقت، مید برای آشکار ساختن معنای سوژه، به مفهوم ابژه می پردازد. زیرا خود در دنیای واقعی و بیرون از فرد ساخته می شود. سوژه درون به وسیله ی ابژه بیرون شکل می گیرد و به دلیل همین تاکید بر واقعیت بیرون است که مید غالباً بر مفهوم ابژه تاکید می نماید و کمتر از سوژه سخن می گوید.

پیتر برگر و توماس لوکمان در اثر خودشان به نام "ساخت اجتماعی واقعیت" به مفاهیمی می پردازند که موضوع زبان در لابلای آنها قرار داشته و از اهمیت برخوردار است. اثر این دو نویسنده می تواند به ما در نیل به هدف مقاله که تلافی مید و تحلیل گفتمان است یاری برساند. این دو نویسنده اظهار می دارند که موضوع شناخت در میان افراد به نحو برابر توزیع نشده و هر کس ممکن

است بهره‌ی خاصی از آن داشته باشد. آنها می‌گویند که زبان بیش از هر چیز باید درونی گردد (تا انسان بتواند در نهادها حاضر بشود). از نظر آنان، یکی از جلوه‌های زبان، قدرت آفرینش واقعیت در حین گفتگو است (برگر، 2009: 208).

آنچه در اندیشه برگر و لوکمان مهم است آن است که این بار اهمیت زبان صرفاً برای این نیست که فرد اجتماعی بشود و خودش را از دریچه نگاه دیگران ببیند. بلکه فرد در گفتگویی وارد می‌شود که نتیجه آن، حفظ واقعیت (برگر، 2009: 209) است. به‌علاوه، نویسندگان مذکور به "زبان مشترک" اشاره می‌کنند. هر قدر گفتگو ادامه بیابد بر قدرت واقعیت آفرینی آن افزوده شده و اجزای زندگی جمعی که از خواست و اراده یکایک افراد به‌دورند مستحکم‌تر می‌شوند. به عقیده برگر و لوکمان زبان بازگو کننده‌ی تصورات آدمی است؛ زبان دارای قابلیت انفصال است و می‌تواند از حال حاضر بسیار فراتر رفته و حوزه‌های مختلف زندگی را به یکدیگر پیوند بزند (برگر، 2009: 61-56). آنها با مثال "رقص خشونت‌آمیز و نفس عمل خشونت‌آمیز" و انفصال این دو از یکدیگر، به موضوع "انفصال" علامت‌ها و نشانه‌ها از نفس عمل می‌پردازند. آنان نتیجه می‌گیرند که هر اندازه که فاصله بیشتری از واقعیت حادث بشود و به اصطلاح، اوج‌گیری در زبان روی بدهد، 'نمادی سازی' بیشتری نیز اتفاق خواهد افتاد (برگر، 2009: 61). آنها در توصیف نماد می‌گویند هر مضمون دلالت‌گری که حوزه‌های واقعیت را به هم می‌پیوندد (برگر، 2009: 61). نکته‌ی قابل توجه آن است که برگر و لوکمان در اثرشان "ساخت اجتماعی واقعیت" بر استفاده خود از آراء مید تاکید نموده‌اند (برگر، 2009: 61). این دو نویسنده از مفاهیمی مثل "نماد"، "نقش خود" و "دیگری تعمیم یافته" بهره برده‌اند. شاید کتاب "ساخت اجتماعی واقعیت" مثالی باشد از میانه راه بین نماد و گفتمان. آنها اظهار می‌دارند که ما هر روز در جهانی از علامت‌ها و نمادها زندگی می‌کنیم (برگر، 2009: 62).

نویسنده دیگری به نام "استوی جکسون" سعی می‌کند با طرح موضوع "خود" مجدداً نظرها را به مید معطوف بسازد. به نظر او، اگرچه ایده "خود" در اواخر دوره مدرن مجدداً توسط میشل فوکو مطرح شده اما وی به سنتی قدیم‌تر باز می‌گردد که از مید سرچشمه می‌گیرد. این نویسنده در ارجاع به مید سه ویژگی را برجسته می‌سازد: موقتی بودن، واکنشی بودن و اجتماعی بودن. وی در ادامه می‌گوید که این رویکرد، ضمن توجه به عامل، بر اجتماعی بودن "خود" تاکید می‌نماید؛ این رویکرد بین خود همچون انسان خود - آگاه از یک سو، و یک ذهنیت موقتی و نالاستوار از سوی دیگر، پل می‌زند؛ و سوم آنکه، این ایده از هر گونه موضع قطعی یا ذاتی درباره خود اجتناب می‌ورزد، اما این رویکرد، در عین حال، از یک منظر شکسته و پراکنده در باب خود نیز پرهیز می‌کند و این در حالی است که روایات درباره خود را به عنوان برساخته‌های نمادی مفهوم‌پردازی کرده ولی واقعی بودن وقایع و تجربیات گذشته را نیز می‌پذیرد (جکسون، 2010: 136-123).

در بخش اول این مقاله، که به عرصه نمادها اختصاص یافته به موضوعات زیر تاکید شد:

- موضوع اشارات تدریجاً جای را برای عرصه نمادهای با معنا هموار کرده و در نتیجه، سلسله‌ای از معانی مشترک ایجاد شده که درک میان - فردی و اجتماعی را تسهیل نموده است.
- اندیشه و ذهن در این فرایند تحقق یافته است.
- این فرایند، از تجربه، یعنی دنیای بیرون و محرک‌ها آغاز شده است.
- این فرایند، یک جهان گفتمان را شکل می‌دهد.

ج- عرصه گفتمان

نظریه گفتمان بیش از همه بر آراء میشل فوکو مبتنی است. امکان علوم انسانی برای فوکو به معنای آشکارسازی قواعد شکل‌گیری، ضوابط و گونه‌های سازماندهی تفکر است (همیلتون، 1988: 38). بنابراین، می‌توان دید که برای میشل فوکو قواعد آشکارسازی در صورت‌بندی تفکر و برساخت اندیشه از برجستگی ویژه‌ای برخوردارند. میشل فوکو تاریخ اندیشه پیش از خود را در ذیل "تداوم - هایی" می‌بیند که بر اساس فرض وجود یک "سوژه قدرتمند" پیش‌بینی می‌شد. اما این بار فوکو به آشکارسازی 'ناپیوستگی‌ها'، 'جابجایی‌ها' و "تغییر شکل‌ها" می‌پردازد. از اینجا است که فوکو برای دگرگونی در عرصه‌ی آگاهی تاریخی، حساب ویژه‌ای باز

می‌کند. بری اسمارت در کتاب خود به نام "میشل فوکو" همین نکته را مورد توجه قرار داده و اظهار می‌دارد که به عقیده فوکو نظریه ی گفتمان، دانش تمرکززدایی از سوژه قدرتمند است؛ این سوژه، بخلاف ظاهر، از وحدت و انسجام برخوردار نیست بلکه همواره دچار دگرگونی، جابجایی و ناپیوستگی است، اما نکته مهم آن است که این جابجایی، ناپیوستگی و فقدان انسجام باید آشکار بشود. در این شرایط، بداهت مفاهیم از میان برخاسته و انسجام و وحدت آنها بر ملا می‌گردد (همیلتون، 1988: 38). وی همچنین اظهار می‌دارد که از نظر فوکو، وقتی تداوم، وحدت و انسجام 'تعلیق' می‌شوند، میدان وسیعی از "اظهارات ملفوظ و مکتوب" آشکار می‌گردند که فوکو آنها را "وقایع گفتمانی" می‌نامد که به‌طور متداول علوم مربوط به انسان را تشکیل می‌دهند. در ادامه توضیح نظریه گفتمان، فوکو سه هدف برای تعلیق وحدت و انسجام برمی‌شمارد: اول، اجازه آشکار شدن به چگونگی فوران تاریخی آن بیان را می‌دهد؛ وقوع اولین "زمزمه" و اولین "نشانه"؛ دوم، به چنگ افتادن صوری از نظم که متفاوت از قصد نویسنده، شرایط روانشناختی یا نظایر آن است؛ و مقصد سوم، امکان آشکار شدن وحدت‌های دیگر است که به واسطه این تعلیق، احتمال پدیداری خواهند داشت (همیلتون، 1988: 38). می‌توان بخشی از سخن فوکو را به این صورت خلاصه نمود: "برای اینکه یک استراتژی سازماندهی بشود، 'مفهومی' ساخته می‌شود و این مفهوم به صورتی 'اعلام' می‌گردد و در اینجا یک عمل گفتمانی صورت می‌گیرد" (همیلتون، 1988: 39). به عقیده میشل فوکو، اظهارات مورد بحث در گفتمان، از عناصری مثل جمله، گزاره یا عمل گفتاری متفاوت اند، بدان معنا که این بیان، یک ساختار نیست بلکه کارکردی از هستی است که کاملاً به نشانه‌ها تعلق داشته که سرتاسر عرصه ساختارها و وحدت‌های ممکن را در می‌نوردد و اینکه آنها را در قالب محتواهای واقعی در زمان و فضا آشکار می‌سازد (همیلتون، 1988: 40). فوکو در تبارشناسی دانش مقصدی کارکردگرا برای خود متصور است؛ به قول اسکات لث وی "با تدقیق نظام‌مند در مفاهیم (بدن و...) ملاحظاتی کارکردگرا دارد یعنی کنش را بر ساخت ترجیح می‌دهد" (لث، 1983: 92). در ادامه نظریه پردازی فوکو درباره گفتمان، اسکات لث اظهار می‌دارد که به عقیده فوکو طرقی وجود دارند که تاثیر گفتار بر بدن را نشان می‌دهند (لث، 1983: 92). در دوران کلاسیک، دانش از بیرون با بدن‌ها ارتباط می‌یابد، یعنی از طریق بازنمایی و سرکوب. دوم اینکه در دوره مدرن، ما شاهد بازگشت جان‌ها به بدن‌ها بوده‌ایم، دیده‌ایم که گفتار از بازنمایی جدا شده تا وارد خود بدن‌ها بشود، شاهد ساختن، فردی کردن، و بهنجار کردن بدن‌ها، نیرو بخشیدن و ورز آوردن بدن‌ها و کوشش در جهت تجسم بخشیدن به جان‌ها در جهت منافع بازتولید جامعه بوده‌ایم (لث، 1983: 95). به این ترتیب است که موضوع 'گفتمان کاوی' مورد توجه قرار گرفته و سعی در نشان دادن چگونگی کنار هم قرار گرفتن مفاهیم بوده است. در حقیقت، پانصد سال قبل، کلمات بر جان‌ها حاکمیت داشتند و به واسطه بازنمایی و سرکوب بر آنها حکم میرانده‌اند، و آثار فوکو مشحون از مثال‌ها درباره جنون، زندان، بیمارستان، مرگ و... است. اما از قرن نوزدهم، 'کلمه'، سلطه خود بر اشیاء را از دست داد و قدرت وارد زمینه اجتماعی شد. به اعتقاد فوکو، امروز 'گفتار' است که به جای مجازات نشسته و حافظه‌ای را بر بدن‌ها ایجاد می‌کند (لث، 1983: 95).

در قرن شانزدهم کلمات و مصادیق‌شان از طریق همسانی به هم مربوط می‌شدند (لث، ۱۳۸۳، ۱۲۸). فوکو ویژگی این اپیستمه قرن شانزدهمی را، در تمایز با نشانه‌شناسی، علم هرمنوتیک می‌داند که در آن، هیچ‌گاه جهان به دو قلمرو روشنایی و دانش از یک سو، و تاریکی و دیوانگی از سوی دیگر، تقسیم نمی‌شد؛ یک تصور رئالیستی از جهان که از قرن هفدهم به بعد شاهد آن هستیم. این دوران با دکارت و موضوع اندیشیدن وی آغاز شد (لث، 1983: 127). بنابراین، تحلیل گفتمان متضمن تحلیل پیچیدگی‌هایی است که در گفتار به وجود آمده و به آسانی قابل فهم نیستند. کلمه در خود شیء قرار گرفته و در آثار فوکو در خود بدن، و این به معنای پیچیده شدن زبانی می‌باشد. با ملاحظه آثار فوکو درباره دیوانگی، جنسیت، زندان، مرگ و... می‌توان چگونگی گذار از سادگی و بی‌آلایشی زبانی به 'پیچیدگی زبانی' را مشاهده نمود.

همان‌طور که در فضای نمادی با حروف، کلمات، علائم، عبارات و نظایر آنها سروکار داریم؛ در فضای گفتمانی با واحدهای بزرگ‌تر مثل جمله، متن، سخنرانی، فیلم، داستان و غیره سروکار داریم. واری نوع اول کار دستور زبان و واری نوع دوم توسط تحلیل گفتمان صورت می‌گیرد. استابز، یکی از زبان‌شناسان نیز همین را می‌گوید: گفتمان، زبان بالاتر از جمله یا بالاتر از بند است (سلطانی، 2005: 28). گفتمان‌ها مجموعه‌ای از نمادها هستند که با هدف معین در کنار هم قرار گرفته‌اند و منظور خاصی را دنبال می‌کنند که می‌تواند بسیار مهم و فراگیر باشد. یا می‌توان همچون لاکلاو و موف "گفتمان را تلاشی برای تبدیل عناصر به

وقته‌ها از طریق تقلیل چندگانگی معنایی شان به یک معنای کاملاً تثبیت شده دانست" (سلطانی، ۲۰۰۵: ۷۹). این نویسندگان، عنصر را نشانه‌هایی می‌دانند که در حوزه گفتمان‌گونگی قرار دارند و دارای چندگانگی معنایی‌اند (سلطانی، ۲۰۰۵: ۷۹). در این سخن که از قول لاکلاو و موف نقل شد می‌توان منظور از 'نشانه' را همان 'نماد' در نظر گرفت. این سخن فوکو نیز گویاست که گفتمان‌ها تشکیل شده از علامات‌اند اما کارکردشان از کاربرد این علامات، برای نشان دادن اشیا بیشتر است (فرکلاف، ۲۰۰۱: ۱۱). سخن فوکو می‌تواند نوعی پیشرفت از 'نمادها' به سمت 'گفتمان‌ها' باشد که پیچیدگی در آن نهفته است. مید اشاره یا نماد با معنا را تا جهان گفتمان پی می‌گیرد و چنانکه در بالا گفته شد، از نظر مید، یک "جهان گفتمانی" نظامی از معانی مشترک یا اجتماعی است (مید، ۱۹۷۲: ۹۰-۸۹). فرانسوا لیوتار موضوع ژانرها (لیوتارد، ۱۹۹۸: xiv) و فضای گفتمانی (نوذری، ۲۰۰۱: ۲۲۳) را مطرح می‌سازد و میشل فوکو بر ساخته شدن خود یا سوژه از راه زبان که در گفتمان رخ می‌دهد (مرکوری، ۲۰۱۱: ۱۷۱-۱۵۵) را به میان می‌آورد. در تمامی این شرایط با پیچیده شدن فزاینده زبان روبرو هستیم. این یک روند بحث است که از طریق واقعیت زبانی به بسط گفتمانی می‌رسد.

ادگار و سجویک، ساختار معنایی بزرگ‌تری را می‌سازند (ادگار، ۲۰۱۰: ۴۲۸). می‌توان همراه با میشل فوکو، گفتمان‌ها را ساماندهی به معنای دانست که در بستر اجتماعی انجام می‌پذیرند و در این بسترها زبان امر اساسی است. گفتمان‌ها از این هم پیش‌تر می‌روند و دلالت‌گر روش‌های سازماندهی نظام‌مند تجربه‌های انسان می‌شوند (ادگار، ۲۰۱۰: ۴۲۹). این امر در زبان اتفاق می‌افتد و حاصل آن برساخته شدن شیوه‌های شناخت است. فرانسوا لیوتار نیز به "ژانرهای گفتمانی" اشاره می‌کند که تا حدی شبیه ساماندهی معنای فوکو است که به صورت‌بندی‌های گفتمانی می‌رسند. ژانر گفتمانی لیوتار به معنای مجموعه قواعد است (ادگار، ۲۰۱۰: ۴۳۰) که به تصریح مقاصد در گفتمان‌های مختلف معطوف بوده و بر مشترکات آنها اهتمام می‌ورزد. ملاحظه می‌شود که تنظیم قواعد برای شناخت، از کارکردهای گفتمانی است، یعنی که همه چیز در خلال گفتمان رخ می‌دهد و نه بیرون از آن (فوکو). به عنوان مثال، سوژه در خلال گفتمان برساخته می‌شود و این کار به واسطه زبان صورت می‌پذیرد و گفتمان در فرایند اجراء، قواعد لازم را نیز به کار می‌گیرد. همچنین، زمانی که از ژانر سخن می‌گوییم منظورمان به طور غالب دسته معینی از قواعد است. تعریف نورمن فرکلاف در باره ژانر نزدیک به هدف ماست. فرکلاف در باره ژانرها ابتدا از قول سووالز، قصدمندی یا هدفدار بودن آنها را نقل می‌کند، اما سپس می‌افزاید که ژانرها واجد روابط اجتماعی در درون خود هستند، چرا که آنها دارای صورت‌هایی از کنش متقابل‌اند. وی می‌گوید که روابط اجتماعی به معنای روابط بین عوامل یا کارگزاران اجتماعی است که انواع گوناگون دارند؛ به عنوان مثال، مسئولان محلی، سازمان‌های تجاری، گروه‌های کمپین خیابانی یا افراد. بنابراین، ژانرها می‌توانند ارتباط بین سازمان‌ها، گروه‌ها یا افراد و یا ترکیبی از آنها نیز باشند (فرکلاف، ۲۰۰۴: ۷۱-۷۰). به این ترتیب، ژانرها به واسطه کنش‌های متقابل در میان هر دسته از کارگزاران یا عوامل اجتماعی است که دارای روابط اجتماعی مخصوص به خود شده‌اند که این روابط اجتماعی خاص، آنها را از سایر انواع، متمایز می‌سازد. واضح است که وجود ژانرها در اثر روابط نمادی و به واسطه زبان برقرار شده است.

علاوه بر قواعد موجه‌ساز یا کنش‌های متقابل در ژانرها، لیوتار از تصریح در مقاصد نیز سخن می‌گوید. عبارات، تنها با هدف معینی به هم پیوند می‌خورند؛ در حقیقت، ما هستیم که بر اساس قواعد معینی، عبارات را به هم پیوند می‌دهیم. به قول لیوتار، ژانر گفتمانی عبارات را به چنگ می‌اندازد تا در آینده آنها را رمزگذاری کند و به آنها معنا ببخشد (ادگار، ۲۰۱۰: ۴۳۰). در اینجا نکته مهم آن است که برای افراد، مقاصد بی‌شماری وجود دارند که باعث ایجاد ژانرها شده که در آنها تغییرات و تبدیلات لازم در ارتباط با قواعد توجیه‌کننده و دلالت‌گر طرح می‌شوند و از سوی دیگر، به تصریح مقاصد عبارات در ژانرها پرداخته می‌شود.

تحلیل پیچیدگی‌های گفتمانی

تحلیل گفتمان در پژوهش‌های فرهنگی، اجتماعی بسیار به کار گرفته می‌شود. به نظر فرکلاف در تحلیل گفتمان تنها از فن تحلیل سخن گفته نمی‌شود بلکه تحلیل انتقادی گفتمان به ما می‌گوید که تحلیل دقیق متون باید به جزئی مهم از تحلیل‌های علمی و اجتماعی کل اعمال و فرایندهای اجتماعی و فرهنگی تبدیل بشود (فرکلاف، ۱۳۷۹، ۱۱۸). لیوتار در زمانه خود مایل است که به جای "بازی زبانی ویتگنشتاین" از "بازی انواع سخن" حرف زده بشود تا قاعده کارایی جمله‌ها کشف بشود. وی در ادامه می‌گوید

که امروز رویارویی میان آدم‌ها نیست بلکه میان انواع زبان‌هاست (احمدی، 2017: 480). می‌توان سخن لیوتار را به معنای پیچیدگی زبانی درک نمود؛ یعنی امروزه از دورانی که زبان عاملی برای کنش‌های ساده آدمیان بوده گذر نموده‌ایم و این بار، کنش‌ها در میان انواع زبان‌ها صورت می‌گیرند. در نتیجه، می‌توان گفت که افراد ناگزیر از حضور در فضاها پیچیده زبانی می‌شوند و باید بتوانند به درک پیچیدگی‌های آن نائل بشوند.

در ایده‌ای که از جانب فوکو بیان می‌شود گویی "خود" مورد نظر مید دیگر در فضای گفتمانی به کار نمی‌آید زیرا که تجربه‌های خود، دیگر به کار نمی‌آیند. افراد، دیگر نمی‌توانند به خارج از خود رفته و خودشان را ارزیابی نمایند. از نظر فوکو، گفتمان بسط با شکوه تجلیات سوژه‌ای نیست که می‌اندیشد و می‌داند و سخن می‌گوید. استاینر کوال به منظور تبیین سخن فوکو اظهار می‌دارد که "خود"، دیگر از زبان، برای بیان خویشتن استفاده نمی‌کند، بلکه زبان است که از طریق شخص سخن می‌گوید و فرد به واسطه یا میانجی فرهنگ و زبان آن بدل می‌شود (یورگنسن، 2013: 38). همه چیز به عناصری از زبان بدل می‌شوند و همه چیز در گفتمان‌ها معنا می‌شوند. دیگر خودی باقی نمی‌ماند که از تجربیاتش استفاده کند. گویی این سخن در صدد بیان هدف این مقاله است. گذر زمان و در نتیجه، پیچیدگی، در کاربرد زبان سبب شده که زبان کارکرد پیشین خود را از دست داده و دیگر "خود" را نمایندگی نمی‌کند، بلکه این بار همه چیز در زبان خلاصه شده و ما به گفتمان‌ها رسیده‌ایم. به این ترتیب، پیچیدگی زبانی مستلزم ابزارهایی برای گشودن راز و رمز نحوه‌ها، سبک‌ها و تئوریک گوناگون زبانی است.

ون دایک سخن فوکو را به نحو دیگری بیان می‌کند. وی درباره ساختارهای گفتمان اظهار می‌دارد که: در حالی که باز تولید گفتمانی قدرت از شناخت‌های اجتماعی مربوط به اصحاب قدرت نشات می‌گیرد، ساختارهای گفتمانی موقعیت‌مند نیز به شناخت‌های اجتماعی می‌انجامند. بنابراین، در هر دو مورد، اساسا باید به روابط بین گفتمان و شناخت پردازیم؛ همچنین در هر دو مورد، ساختارهای گفتمان نقش مهم میانجی‌گری را ایفا می‌کنند. آنها واقعا ابزارهای بازتولید "نمادین" سلطه هستند (دایک، 2004: 196).

شاید بتوان گفت که گفتمان‌ها همان کار نمادها را انجام می‌دهند و تفاوت آنها در پیچیده شدن آنها است. برای درک این پیچیدگی، رمزگشایی از نشانه‌های گفتمان ضرورت پیدا می‌کند. نمادها از سادگی برخوردارند و همگان قادر به درک آنها هستند به طوری که زندگی جمعی از خلال درک آنها جریان می‌یابد، اما گفتمان‌ها پیچیده می‌شوند و لزوما باید از آنها پرده‌برداری بشود تا درک‌پذیر گردند. بدیهی است که این سخن به معنای عبور از مرحله نمادها نیست بلکه بیشتر باید گفت که پدیده دیگری به نام گفتمان مطرح می‌شود. گفتمان‌ها متشکل از مجموعه‌ای از نمادها هستند که فقط عمل ادراک را با دشواری روبرو می‌سازند. ریشه دشواری درک گفتمان‌ها در پیچیده شدن زندگی اجتماعی و روابط جمعی است که در گفتمان‌ها منعکس شده‌اند و هر اندازه آدمی بتواند در جهت درک بیشتر آنها پیش برود به درک بهتر ارتباطات اجتماعی خواهد رسید. برخی نیز نظیر میشل فوکو و لاکلاو و موف به رابطه بین گفتمان و قدرت معتقدند و امر سیاست را اصولا پدید آورنده گفتمان‌ها می‌دانند که همواره به بازتولید سلطه منجر می‌شود. اگر در سخن لاکلاو و موف در باره پدید آمدن ایدئولوژی‌ها دقت کنیم شاید طنین جرج هربرت مید را در آن ببینیم. به اعتقاد آنان، ایده‌ها امری فراتر از واقعیات نیستند یعنی تنها در اذهان شکل نمی‌گیرند بلکه از منظر لاکلاو و موف در خلال واقعیات عینی وجود دارند و با آنها هم‌نشین می‌شوند. گفتمان‌ها حالات خصمانه یا 'غیریت‌سازی' را در زندگی واقعی با یکدیگر برقرار می‌کنند و در نتیجه، هر گفتمان که مسلط بشود ایدئولوژیک شده و گفتمان‌های رقیب به حاشیه رانده می‌شوند (ensani.ir). به عبارت دیگر، ایده‌ها در فضای کنش‌متقابل، یکدیگر را می‌یابند و به رقابت می‌پردازند و در نتیجه، شناسایی شده، مشروعیت یافته و سپس هویت‌شان مشخص می‌گردد. واقعی بودن گفتمان‌ها از آنجا ناشی می‌شود که در دسترس بوده و معتبرند و هستی آنها مورد تایید جامعه قرار دارد.

مجددا یادآور یکی دیگر از سخنان رابرت دان می‌شویم که می‌گوید: "من نشان می‌دهم که آراء جرج هربرت مید می‌توانند به نحو موثری در جهت تئوری‌پردازی مجدد موضوع پساساختاری درباره ناستواری فرهنگی و بویژه با توجه به سوالات مربوط به هویت و تفاوت به کار گرفته بشوند." در تایید سخن رابرت دان می‌توان مفهوم "تفاوت یا تفریق" که توسط دریدا (استوری، 1395، 155) ساخته شده را مطرح ساخت. به عقیده پساساختارگرایان معنا یا هر کنش فرهنگی در یک فرآیند قرار دارد و نیز همواره در

حالتی از بی‌ثباتی به سر می‌برد. سوژه با گرفتن معانی گوناگون همواره ساخته می‌شود و مید آن را 'ذهن' می‌نامد. او در همین رابطه، از 'خود فاعلی و خود مفعولی' سخن می‌گوید. انسان مبدع و سازنده و نیز انسان پذیرنده انتظارات جامعه. اینکه فرد در جامعه و در تعامل با افراد مختلف در جامعه معین، "خود" اش را و "ذهن" اش را می‌سازد بعداً در پسا‌ساختارگرایی و عقلانیت متکثر پرورانیده شده و به گونه‌ای دقیق‌تر بیان می‌شود. موضوع تفاوت و نگاه چند فرهنگی باز هم توسط ژاک دریدا با ابداع مفهوم "مناظر باز" مطرح می‌شود: "آنچه ادیان در این جهان چند فرهنگی می‌خواهند مناظر باز است. هیچ‌یک از اشکال فرهنگی فعلی از امتیازاتی بهره نمی‌برند" (دریدا و واتیمو، ۱۹۹۸: ۱۰۱-۱۰۰). دریدا ابتدا این سوال را مطرح می‌کند که کدام ادیان و فرهنگ‌ها بیشترین توانایی انطباق با سرمایه‌داری فنی ظفرمند را دارند، فارغ از بعد ارزش مدارانه سوال، اما پاسخ هر چه که باشد بحث بر سر تنوعات فرهنگی و مذهبی و نیز سازگاری آنها با جهان پذیرنده تکثر است. دریدا این سخن خود را با توجه به مفهوم ساخته خودش یعنی 'تفریق و تفاوت' مطرح می‌کند؛ یعنی حضور هر چه بیشتر در فضای اجتماعی که واجد فرهنگ‌های گوناگون است می‌تواند در سازگاری هر یک از ادیان و باورها موثر واقع بشود. مید نیز در ایجاد 'ذهن' که وجه اجتماعی دارد از فرآیند اجتماعی تجربه و رفتار سخن می‌گوید. در جهان گفتمان که مید از آن سخن می‌گوید، افراد مختلف، معانی مشترکی را در پیش می‌گیرند که از فرآیند اجتماعی تجربه و رفتار مشترک بر آمده است، و البته از نظر مید این معانی به طور نمادین با یکدیگر رد و بدل می‌شوند. بنابر عقیده جرج هربرت مید، ذهن عبارت از همین معانی است که هر فرد از طریق درک نمادها و کاربرد آنها، به حضور خود در عرصه جمعی قوت بخشیده و به عرصه ذهنی خود وسعت می‌دهد. این عرصه معانی از یک جهان متکثر خبر می‌دهد. ارزش‌ها و باورهای مختلف می‌توانند در آن وارد شده و کالای معنایی خود را عرضه بدارند.

فرایند معنا سازی

در نظریه گفتمان حساسیت نسبت به 'معنا' ضرورت پیدا می‌کند و رمزگشایی از عبارات در تحلیل‌ها وارد می‌شود. در آراء مید طرح موضوع ذهن و خود با مساله‌ی معنا ارتباط پیدا کرده و تحول اجتماعی از طریق حضور خود در عرصه جمعی تحقق می‌پذیرد و نیز موضوع ذهن و سوژه در فرآیند همین حضور پدیدار می‌گردد. اینها زمینه‌هایی هستند که ساخت‌گرایان به آنها نمی‌پردازند و به همین سبب مورد نقد قرار گرفته‌اند. به عنوان مثال، ابهاماتی که محقق به نام رالف ترنر در باره همگرایی میان ساخت‌گرایی و کنش متقابل اجتماعی در ارتباط با مفهوم نقش مطرح می‌کند یکی از این انتقادات است. وی این همگرایی را زیر سوال برده و به نقد دیدگاه‌هایی می‌پردازد که در صدد استقرار سازگاری بین ساخت‌گرایان و تعامل‌گرایان هستند. وی عنوان مقاله‌اش را نیز "سوالات پاسخ داده نشده در باره همگرایی بین ساخت‌گرایی و کنش متقابل" می‌گذارد (ایزنشتات و هله، ۱۹۸۵: ج. ۲، ۲۳-۲۲). این پاسخ‌های داده نشده مثلاً درباره تفکیک مید بین بازی‌های ساده و پیچیده، موضوع یادگیری نقش یا درونی‌سازی قاعده یا اجتماعی شدن است (ایزنشتات و هله، ۱۹۸۵: ج. ۲، ۳۳-۲۲).

در حوزه پسا‌ساخت‌گرایی، توجه دریدا نیز در نقد ساخت‌گرایی ستودنی است. او بی‌توجهی به معنا در ساختارگرایی را مورد حمله قرار می‌دهد؛ گویی ساخت‌گرایی ساختمانی را می‌نگرد که کسی در آن زندگی نمی‌کند، یک واقعیت فاقد روح و معنا (سجویک، ۲۰۱۵: ۲۹۹-۲۹۸). برجسته‌سازی شرایط صوری در مقابل شرایط خلاق (سجویک، ۲۰۱۵: ۲۹۹-۲۹۸). این تعریفی است که دریدا از ساخت‌گرایی می‌دهد. ساخت‌گرایی چونان یک شهر متروکه است، شهری فاقد حیات و معنا که مورد مطالعه قرار گرفته و به یکباره شناخته نیز می‌شود. به این ترتیب، نقد دریدا تا حد زیادی به مفهوم معنا و درک ابژه‌ها و واقعیات مربوط می‌شود و ظاهراً بدون اینکه شخص دریدا آگاه باشد در زمره پسا‌ساخت‌گرایان دسته‌بندی می‌شود. می‌توان گفت که دست‌کم در حوزه معنا، دریدا و مید به یکدیگر نزدیک‌اند و هر دو از ساخت‌گرایان فاصله می‌گیرند و در ادامه و به همین دلیل می‌توانند به عنوان پسا‌ساختارگرایان محسوب بشوند.

در بخش دوم این مقاله، که به عرصه گفتمانی اختصاص یافته به موضوعات زیر تاکید شد:

- در عرصه گفتمانی با واحدهای بزرگ‌تر از نمادها، نظیر متن نوشته شده، فیلم، سخنرانی و نظایر آنها سروکار داریم.
- در این مرحله به ساختارهای معنایی بزرگ‌تر مثل ژانرهای گفتمانی و بر ساخت‌ها می‌رسیم که از پیچیدگی‌های فوق‌العاده برخوردارند.

- در این مرحله، به علت پیچیدگی‌ها، علی‌العموم، کشف قواعد مربوط به کاربست جمله‌ها ضرورت پیدا می‌کند؛ مثل نحوه‌ها، سبک‌ها و توریکی زبانی.
- این بار ساختارهای گفتمانی هستند که به ابزارهای نمادین بدل شده‌اند، با این تفاوت که به قول ون دایک این ابزارها نماد سلطه‌اند.
- نمادگرایی مید می‌تواند یکی از سرچشمه‌های پساساختارگرایی قلمداد شده و در عین حال، حضور خود در ایده‌های صاحب‌نظران اخیر را حفظ کند.

نتیجه‌گیری

ما از خلال زبان یکدیگر را می‌شناسیم و نسبت به تلقیاتی یکدیگر وقوف پیدا می‌کنیم. نظریه گفتمان تلاشی است در جهت فهم آنکه مردم در جوامع مختلف چه درکی و چه شناختی نسبت به خود دارند و در نتیجه، از اینجا به بر ساخته شدن واقعیت می‌رسیم. امروزه آدمی در کاربرد زبان از تبحر زیادی برخوردار شده و می‌تواند از نمادها به انحاء گوناگون استفاده کند. به علاوه، نمادها حاوی معنایند و گفتمان‌ها نیز حاوی مجموعه‌ای از معانی، و بنابراین، می‌توان گفت که از سخن‌گویی ساده به ژانرهای گفتمانی و وجود بی‌نهایت مقاصد و اهداف رسیده‌ایم. از آنجا که گفتمان‌ها واقعیات را می‌سازند، می‌توان به این نتیجه رسید که فرهنگ و تمدن از طریق چگونگی کاربرد زبان و همچنین میزان کاربرد آن، پیشرفت کرده است. معانی زیادی برای آدمی به وجود آمده‌اند و او هر زمان که بخواهد می‌تواند در جرگه‌ها، گردها، گروه‌ها، احزاب و نهادهای مختلف وارد شده و با ورود در ژانر معین و چیره دستی در کاربرد گفتمان معین، قصد خود را تحقق ببخشد و سپس به ژانر دیگر و نیز به فضای گفتمانی دیگر منتقل بشود تا به همین ترتیب، مقاصد دیگری را تحقق ببخشد. جامعه متریقی آن است که زمینه‌ها و ابزارهای لازم برای زبردستی در وارد شدن در ژانرهای گفتمانی و خروج از آنها را فراهم کند. به این ترتیب، فرد آدمی در میان - ذهنیتی قوی با معانی و مقاصد پرشمار قرار خواهد گرفت. گویی زبان، پیش‌رونده است و از این‌رو، از زمانی به زمان دیگر، برخی تفاوت‌ها را در خود نشان می‌دهد. به‌عنوان مثال، از سادگی به پیچیدگی می‌گراید. از این ویژگی می‌توان به این نتیجه رسید که هر قدر جامعه‌ای متریقی‌تر باشد بدان معناست که اعضایش توانایی حضور در این پیچیدگی‌ها را بیشتر به دست آورده‌اند. به عنوان نمونه، رسانه‌های متعدد گویای حضور بیشتر در این پیچیدگی‌ها هستند.

هدف این مقاله در اصل عبور از نمادها و رسیدن به گفتمان‌ها نیست بلکه گذار یا پیچیدگی در نسبت بین نمادها و گفتمان‌ها مورد بحث قرار گرفته است. هدف به طور غالب تذکر اهمیت گفتمان‌ها است که پس از پدیداری مفهوم نماد مطرح شده است و به عبارت دیگر، هدف، استقرار رابطه بین ایده جرج هربرت مید (مکتب کنش متقابل نمادی) و تحلیل گفتمان است. امروزه بیش از آنکه از نماد سخن به میان بیاید از گفتمان سخن می‌گوییم و این به معنای پیچیده شدن سخن‌گویی است؛ به این معنا که در قالب گفتمان‌ها پدیده 'خود' ظاهر می‌شود. اما عقیده فوکو مبنی بر زوال اهمیت سوژه و تاکید فراوان بر عامل زبان و گفتمان، گویی با قصد عبور از نمادها و رسیدن به گفتمان‌ها صورت می‌گیرد. قضاوت در این باره بر عهده خواننده است، اما این مقاله نماد و گفتمان را با هم ملاحظه می‌کند چرا که گفتمان‌ها از انواع نمادها تشکیل شده‌اند. اهمیت زبان و گفتمان به حدی فزونی یافته که همه چیز را در خود فرو برده و در نتیجه، گویی نمادها از بدیهیات فرض شده و رمز گشایی از گفتمان‌ها برجستگی یافته‌اند. نمادها جایگاه "خود" یا فرد را محفوظ نگه داشته و آدمی می‌تواند از طریق ورود در عرصه‌های زبانی و نمادی به تقویت روابط اجتماعی بپردازد. اما در عرصه گفتمانی، فرد یا سوژه در این فضای زبانی و گفتمانی گرفتار می‌شود و به گفته میشل فوکو، گویی فرد از میان بر می‌خیزد و به عبارت دیگر، دوگانه فرمانده و فرمانبردار در یک کل یکپارچه گفتمانی در بر گرفته می‌شوند که این حالت، سرانجام تمامی اجتماع را فرا می‌گیرد (سلطانی، 2006: 17)؛ این سخن را فوکو در عبور از ساخت‌گرایی دوگانه‌ساز به پساساخت‌گرایی یکپارچه‌ساز مطرح می‌کند که البته به معنای گذار قطعی از اولی به دومی است. باید توجه داشت که در پساساخت‌گرایی باز هم با نمادها سروکار داریم اما به طور قطع، این مرحله در مقایسه با نمادهای پیشین از پیچیدگی برخوردار است. جرج هربرت مید معتقد است که فعالیت‌های ساخت - معنای افراد یا فرایند معناسازی از کنش‌های متقابل آنها ناشی می‌شود که در تقابل با ساخت‌گرایی است و در نتیجه، می‌توان گفت که این فرایند در حیطه پساساختارگرایی قرار می‌گیرد. "خود" به طور

مداوم در فرایند اجتماعی و در جهان گفتمان برساخته می‌شود، این جهان در زمان معین، معانی معین را برای خود می‌پذیرد که می‌تواند از زمان‌های دیگر متفاوت باشد. چنان که در بالا از رابرت دان نقل کردیم می‌توان جرج هربرت مید را در زمره بانیان پساساختارگرایی به‌شمار آورد.

با توجه به مطالب بالا، می‌توان رابطه‌ای را بین نمادها و فضای گفتمانی مستقر نمود. همه این شرایط از طریق پذیرش زبان به عنوان عامل برقراری ارتباط و نیز سیالیت معنا در آن، امکان پذیر می‌گردد. بدین ترتیب، مفاهیم نماد، گفتمان و نیز اندیشه پساساختارگرایی به یکدیگر نزدیک شده و مسیر تازه‌ای را بویژه درباره سوژه و خود باز می‌کنند.

References

- Abraham, G. H. (1985). *The Origin and Growth of Sociology*, [in Persian], Hasan Pooyan, vol. 1ed. 1, Chapakhsh Publications, Tehran.
- Ahmadi, babak. (2017). *Text Structure and Hermeneutics*, [in Persian], Ed.18, Markaz Publications, Tehran.
- Berger, Perer and Tomas Luckmann (2009). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, [in Persian], Fariborz Majidi, Ed.2, Scientific and Cultural Publication, Tehran.
- Calhoun, Craig and others Eds., (2008). *Classical Sociological Theory*, Blackwell Publishing 3d. Pub. USA.
- Derrida, Jacques and Gianni Vattimo, Eds., (1998). *Religion*, Polity Press, UK.
- Dijk, Teun Van. (2004). *Studies in Discourse Analysis (From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*, [in Persian], Group of Translators, Tehran, Office of Media Studies and Development.
- Dunn, Robert, G. (1998). *Identity Crisis (A Sociological Critique of Postmodernity)*, Minnesota Press, Minneapolis, London.
- Edgar Andrew, Sedgwick Peter. (2010). *Cultural Theory; the Key Concepts*, [in Persian], Ali Taghavian, Research Center for Cultural and Social Studies, Tehran.
- Eisenstadt and Helle, (1985). vol. 2,
- Fairclough, Norman. (1379). *Critical Discourse Analysis*, Eds. Nabavi and Mohajer, [in Persian], Center for the Media Studies and Development, Tehran.
- Fairclough, Norman. (2004). *Analyzing Discourse, Textual Analysis for Social Research*, Routledge, Pub. London.
- Habermas, Jurgen. (1981) *The Theory of Communicative Action*, Translated by Thomas Mc Carthy Vol. 2, Wiley Publications.
- Habermas, Jurgen. (2001). *Liberating Power of Symbols Philosophical Essays*, Translated by Peter Dews, Cambridge, Polity Press, UK.
- Haghighi, Shahrokh. (1381). *Gozar Az Modernite, Agah Publications* [in Persian], Tehran.
- HAŁAS, ELŻBIETA. (2007). "Conversation of Gestures" The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ritzer, George (Ed). Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online. 09 March 2017.
- Hamilton, Peter. ed. (1988). *Key Sociologists*, Michel Foucault, Reprinted article by Barry Smart, Routledge, London.
- Jackson, stevi. (2010). *Life Writing and Narrative Inquiry*, Published online: 25 Aug. 2010, Journal Life Writing vol. 7, issue No. 2: In dialogue: Life Writing and Narrative Inquiry, p. 123- 136, Taylor and Francis online.
- Jorgensen, M. Philips, L. (2013). *Discourse Analysis as Theory and Method*, Translated by Jalili, Ed.2, Ney Publication, Tehran.

- Keller, Reiner. (2011). *Sociology of Knowledge Approach to Discourse [SKAD]*, Springer Science+ Business Media B.V.
- Lash, Scott. (1383). *Sociology of Postmodernism, [in Persian]*, Ghoghnoos Publications, Tehran.
- Lyotard, Jean Francois. (1988). *The Differend – Phrases in dispute*, Translated by Georges Van Den Abbeele, Manchester University Press. The UK.
- Marshall, Gordon (1998). *Oxford Dictionart of Sociology. New Edition*, Oxford University Press, England.
- Mattar, Tom, (2008). Making a Mess With Situational Analysis? Forum: Qualitative Social Research, Vol. 9, No. 2, Mathar.
- Mead, George Herbert; (1972). *Mind, Self and Society, From the Standpoint of a Social Behaviorist. Edited and with an Introduction by Charles W. Morris*. The University of Chicago Press, Pub. The USA.
- Merquior, jose Guilherme. (2010). Michel Foucault, [in Persian], Nazi Azima, Karname Pub., Tehran.
- Nozari, Hosseinali. (2001). *Formation of Modernity and Postmodernity, Ed. 1*, Naghshe Jahan Publications, Tehran.
- Ritzer, George. (1995). *Sociological Theories*, Translated by Gharavizad, University Jahad Publications, Tehran.
- Sebeok, Thomas. (2013). *Signs: An Introduction to Semiotics*, Translated by Mohsen Nobakht into Persian, Elmi Publication, Tehran.
- Sedgwick, Peter. (2015). *Descartes to Derrida: An Introduction to European Philosophy*, [in Persian], Translated by Mohammad Reza Akhoondzade, Ney Publications, Tehran.
- Soltani, Aliasghar. (2006). *Power, Discourse and Language; Power Mechanism in Islamic Republic of iran*, Ney Publication, Tehran.
- Story, John. (2007). *Cultural Studies and the Study of Popular Culture*, [in Persian], Hossein Payandeh PhD, Agah Publishing House, Tehran.
- Tavassoli, Gholamabbas. (1991). *Sociological Theories*, Samt Publication, Tehran.
- Thompson, Kenneth. (1996). *Key Quotations in Sociology*, Routledge, London.